

Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

ALPHA BANK

ISBN: 978-618-5072-06-3

Copyright © Alpha Bank

Το βιβλίο *Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ. ΑΠΟΚΙΕΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΗΣ ALPHA BANK* εκδόθηκε με την ευκαιρία της ομότιτλης εκθέσεως, που διοργανώθηκε από το Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης και τη Νομισματική Συλλογή της Alpha Bank, από τον Απρίλιο 2014 έως τον Απρίλιο 2015 στη Θεσσαλονίκη.

Η ΕΥΡΩΠΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

ΑΘΗΝΑΙ 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΙ	18
A' ΕΝΟΤΗΤΑ	29
Ο Αποικισμός: περιπέτεια και πρόκληση, ταυτότητα και νόστος	
Ο Ελληνικός Αποικισμός	32
Άγγελος Χανιώτης	
Θαλασσινές Μυθιστορίες	46
Ευρυδίκη Κεφαλίδου	
Το Μαντείο των Δελφών και ο Αποικισμός	54
Αθανασία Ψάλτη	
Ιδρύοντας μία Αποικία. Πολεοδομικές και Οικιστικές Παράμετροι	60
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη	
Το Νόμισμα των Αποικιών	66
Χρήστος Γκατζόλης, Δήμητρα Τσαγκάρη	
B' ΕΝΟΤΗΤΑ	71
Νέες Πατρίδες από τον Εύξεινο Πόντο έως τις Ηράκλειες Στήλες	
ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΑΔΑ	73
Μεγάλη Ελλάδα. Ο Ελληνικός Αποικισμός της Κάτω Ιταλίας και της Σικελίας	74
Δημήτρης Ρουμπής	
ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ. Εισαγωγή στη Νομισματική της Κάτω Ιταλίας	78
Χρήστος Γκατζόλης	
Ηράκλεια (Policoro, Basilicata)	82
Δημήτρης Ρουμπής	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Θούριοι (Sibari)	88
Μιχάλης Πετρόπουλος	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Καυλωνία (Monasterace Marina)	94
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Κρότων (Crotone)	98
Δημήτρης Ρουμπής	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Κύμη (Αρχαιολογικό πάρκο Κύμης/Cuma)	102
Δημήτρης Ρουμπής	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	

Λάος (στον λόφο Santa Maria del Cedro στη θέση Marcellina)	106
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Λοκροί Επιζεφύριοι (Locri)	108
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Μεταπόντιον (Metaponto)	112
Δημήτρης Ρουμπής	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Νεάπολις (Napoli)	116
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Ποσειδωνία (Αρχαιολογικός χώρος στην επαρχία Salerno)	120
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Ρήγιον (Reggio Calabria)	124
Δημήτρης Ρουμπής	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Σύβαρις (Sibari)	128
Μιχάλης Πετρόπουλος	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Τάρας (Taranto)	134
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Τέρινα (Santa Eufemia Vetere)	138
Αγγελική Κουκουβού	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Υέλη/Ελέα (πλησίον του χωριού Marina di Ascea)	140
Δημήτρης Ρουμπής	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
ΣΙΚΕΛΙΑ. Εισαγωγή στη Νομισματική της Σικελίας	144
Δήμητρα Τσαγκάρη	
Ακράγας (Agrigento)	148
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Γέλα (Gela πρώην Terranova)	152
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Ζάγκλη/Μεσσήνη (Messina)	156
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	

Ιμέρα (Termini Imerese)	160
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Καμάρινα (Kamarina)	164
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Κατάνη (Catania)	168
Ελευθερία Ακριβοπούλου	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Λεοντίνιοι (Lentini)	170
Ουρανία Πάλλη	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Νάξος (Giardini Naxos)	174
Maria Costanza Lentini	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Σελινούς (Selinunte)	180
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Συρακούσαι (Siracusa)	184
Ευαγγελία Στεφανή	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Νησί της Σικελίας:Λιπάρα (Lipari)	194
Umberto Spigo	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΕΥΡΩΠΗ	199
Η Ελληνική Παρουσία στη Δυτική Μεσόγειο	200
Marta Santos Retolaza	
Εισαγωγή στη Νομισματική της Νοτιοδυτικής Ευρώπης	204
Δήμητρα Τσαγκάρη	
Μασσαλία (Marseille, Γαλλία)	206
Ουρανία Πάλλη	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Εμπόριον (Empúries, Ισπανία)	214
Marta Santos Retolaza	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Ρόδη (Roses, Ισπανία)	222
Anna Maria Puig Griessenberger	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
ΙΛΛΥΡΙΚΕΣ ΑΚΤΕΣ	227
Ο Ελληνικός Αποικισμός στις Ιλλυρικές Ακτές	228
Pierre Cabanes	
Εισαγωγή στη Νομισματική των Ιλλυρικών Ακτών	230
Δήμητρα Τσαγκάρη	

Απολλωνία Ιλλυρική ή «προς Επίδαμνον ή Ηπειρωτική» (Fier, Αλβανία)	232
Ουρανία Πάλλη	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Επίδαμνος-Δυρράχιον (Durrës, Αλβανία)	236
Ουρανία Πάλλη	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ	241
Ο Ελληνικός Αποικισμός στον Εύξεινο Πόντο	242
Ηλίας Πετρόπουλος	
Εισαγωγή στη Νομισματική του Ευξείνου Πόντου	246
Χρήστος Γκατζόλης	
Απολλωνία Ποντική (Sozopol, Βουλγαρία)	248
Ελευθερία Ακριβοπούλου	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Ίστρος (Ιστρίη), (Histria, κοντά στη λίμνη Sinoe, Ρουμανία)	252
Livia Buzoianu	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Κάλλατις (Mangalia, Ρουμανία)	256
Gabriel Talmațchi	
Νομισματική - Δήμητρα Τσαγκάρη	
Μεσημβρία (Nessebar, Βουλγαρία)	258
Petra Kiyashkina	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Οδησσός (Varna, Βουλγαρία)	262
Ηλίας Πετρόπουλος	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Ολβία (Olvia, κοντά στο Parutino, Ουκρανία)	266
Ελευθερία Ακριβοπούλου	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Παντικάπαιον (Kerch, Ουκρανία)	272
Ηλίας Πετρόπουλος	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Χερσόνησος Ταυρική (Sevastopol, Ουκρανία)	278
Elena Klenina	
Νομισματική - Χρήστος Γκατζόλης	
Γ΄ ΕΝΟΤΗΤΑ	283
Οι Έλληνες και οι Άλλοι	
Αποικίες των Φοινίκων	286
Γιώργος Μπουρογιάννης	
Νομίσματα Φοινικικών Αποικιών: Μάλακα (Málaga, Ισπανία), Πάνορμος (Palermo, Σικελία)	290
Δήμητρα Τσαγκάρη	

Η Πολύμορφη Συνάντηση Ελλήνων και Κελτών	294
<i>Στυλιάννα Γκαλινίκη</i>	
Τα Νομίσματα των Κελτών	302
<i>Δήμητρα Τσαγκάρη</i>	
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	311
Αρχιτεκτονικός Προγραμματισμός Μουσειογραφική Μελέτη	312
Αρχιτεκτονική Μελέτη	
<i>Βαγγέλης Αρβανίτης, Μιχαήλ Βελένης, Βασίλης Γιαννάκης,</i>	
<i>Γιώργος Μαυρίδης, Θωμαΐς-Παρασκευή Χατζηιωαννίδου</i>	
Βιβλιογραφία ιστορικών - αρχαιολογικών κειμένων	318
Βιβλιογραφία νομισματικών κειμένων	330
Διαδικτυακοί τόποι	331
Βιβλιογραφία λημμάτων αρχαίων αντικειμένων	331
Βραχυγραφίες	334

Θαλασσινές Μυθιστορίες

Εισαγωγικά

Οι ελληνικοί μύθοι που αφηγούνται τις πράξεις των θεών και των ηρώων, καθώς και τις σχέσεις τους με τους θνητούς, είναι ένα αμάλγαμα από λαϊκά παραμύθια, θρύλους με ιστορικό πυρήνα και ερμηνευτικές-αιτιολογικές παραδόσεις, εμπλουτισμένα βεβαίως με μεγάλες δόσεις δημιουργικής φαντασίας, που μεταδίδονταν μέσα στις αρχαίες κοινωνίες και βοηθούσαν τους ανθρώπους να ανταποκριθούν στον φυσικό κόσμο αλλά και στα επιτεύγματα ή/και τεχνουργήματα προγόνων τους.¹ Οι Έλληνες των ιστορικών χρόνων έδιναν μεγάλη σημασία στο ηρωικό παρελθόν τους, δηλαδή στην περίοδο που σήμερα θα ονομάζαμε Εποχή του Χαλκού. Η «μυθική ιστορία» τους δεν περιορίζεται στον χώρο της Κυρίως Ελλάδος, αλλά επεκτείνεται σε όλες τις ακτές της Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου, στη Βόρεια Βαλκανική, στις ακτές του Ατλαντικού και μέχρι τη Βαλτική, τη Βόρεια Αφρική, τη Συρία, ακόμη και την Κεντρική Ασία. Οι ακτές της Μεσογείου και του Ευξείνου ήταν ιδιαίτερα γνωστές, διότι οι διάφορες ελληνικές πόλεις είχαν ιδρύσει εκεί εμπορικούς σταθμούς και αποικίες, από τον 8ο έως και τον 6ο αιώνα π.Χ., ενώ είναι βέβαιο ότι ορισμένες τουλάχιστον θέσεις είχαν εξερευνηθεί ήδη από την Εποχή του Χαλκού.² Στις υπόλοιπες, πιο απομακρυσμένες περιοχές, η μυθολογία τοποθετεί μεμονωμένα περιστατικά και δράσεις.

Στο πλαίσιο μιας αρχαιολογικής έκθεσης σχετικά με τον ελληνικό αποικισμό, αξίζει μια σύντομη αναφορά σε μύθους που φαίνεται ότι με ποικίλους τρόπους απηχούν³ στοιχεία της «μυθικής ιστορίας» των ταξιδιών, των εξερευνήσεων, του εμπορίου, του αποικισμού και της ελληνικής ναυτοσύνης γενικότερα, καθώς και της επαφής και συνύπαρξης των Ελλή-

νων με τους τοπικούς πληθυσμούς της Μεσογείου και του Ευξείνου, επαφή που συνετέλεσε στον αυτοπροσδιορισμό τους και στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.⁴ Βεβαίως, πάρα πολλοί μύθοι συνδέονται, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, με τη θάλασσα, γεγονός αναμενόμενο για έναν λαό και έναν πολιτισμό που περιβάλλεται και επηρεάζεται ποικιλοτρόπως από αυτή.⁵ Για τον λόγο αυτό οι «θαλασσινές μυθιστορίες» δεν πρέπει να θεωρούνται ως μια ξεχωριστή και συμπαγής ομάδα μύθων· εξάλλου, οι μύθοι ήταν «ζωντανές» αφηγήσεις, που είχαν συλλογική σημασία για μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ή ομάδες, και επομένως άλλαζαν ή προσαρμόζονταν ή εμπλουτίζονταν κάθε φορά που κάποιος τους διηγούνταν ξανά, είτε με τον προφορικό λόγο είτε μέσω της λογοτεχνίας είτε οπτικοποιώντας τους με εικαστικά μέσα.

Θαλασσινές μυθιστορίες

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω και χωρίς να επιχειρούμε μια αυστηρή ταξινόμηση, θα αναφερθούμε σε ορισμένους μύθους που δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στις θαλασσινές αναχωρήσεις και αφίξεις, στα ταξίδια, τις περιπέτειες και τις περιπλανήσεις, αλλά και στην εγκατάσταση σε νέες πατρίδες και την επαφή ή συνύπαρξη με διαφορετικούς λαούς και πολιτισμούς.⁶ Συγκεκριμένα πρόκειται για:

Α. Μύθους που διηγούνται την αιφνίδια διά θαλάσσης (ή επάνω από τη θάλασσα) μεταφορά ενός ή περισσότερων θνητών σε μια νέα πατρίδα, πάντοτε με κάποιου είδους θεϊκή

1. Βλ. ενδεικτικά και με βιβλιογραφία: Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος Ι, σποράδην, Bremmer, J., 1990, Forbes-Irving, P.M.C., 1990, 1-6 και σποράδην, Calame, C., 2003, 1-34, Buxton, R., 2002, 21-41, 247-294 και σποράδην, Boardman, J., 2007.
2. Βλ. τους σχετικούς όρους «αποικιακός», «προ-αποικιακός», «πρωτο-αποικιακός»: Malkin, I., 1998, 10-14, 74-93, Greco, E., 2001, 31-43.
3. Βλ. και την προσεκτική διατύπωση του Buxton, R., 2002, 141: Οι μύθοι επεξεργάζονται, συρρικνώνουν, διευκρινίζουν και μεγεθύνουν την εμπειρική πραγματικότητα, αλλά δεν την «αντικατοπτρίζουν» με τη στενή έννοια.

4. Για μύθους με «ιστορικό» πυρήνα: Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος Ι, 78-79, 98-99, 141-144. Για τη λειτουργία ορισμένων μύθων στη διαδικασία διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας: Malkin, I., 1998, 5-7 και σποράδην, Boardman, J., 2007. Για το ταξίδι και την περιπλάνηση στην αρχαιότητα: Casson, L., 1994, 44-127, Montiglio, S., 2005. Γενικά για τον αποικισμό: Cook, J.M., 1970, Roebuck, C., 1984, Boardman, J., 1999, Tsatskhladze, G.R. (επιμ.) 2006 και Tsatskhladze, G.R. (επιμ.) 2008. Ειδικά για τον Εύξεινο: Maslennikov, A.A., 2000, *Greek Sites on NW Black Sea*, 2001, *Greek Sites in Crimea*, 2004, Petropoulos, E.K., 2005, Πετρόπουλος, Η.Κ., 2011.
5. Για τις πολλαπλές λειτουργίες της θάλασσας στον μύθο: Buxton, R., 2002, 142-150.
6. Στα οικεία λήμματα του LIMC συγκεντρώνεται η πλειονότητα των απεικονίσεων των μύθων που αναφέρονται εδώ. Βλ. επίσης Σαμαρά-Κάουφμαν, Α. (επιμ.), 2008.

παρέμβαση. Πολύ συχνά πρόκειται για γυναίκες, παιδιά ή νέους, που είτε έρχονται από μακρινές περιοχές στον ελλαδικό χώρο είτε φεύγουν από αυτόν, και συνήθως παραμένουν στη νέα τους πατρίδα για μεγάλο χρονικό διάστημα ή έως το τέλος της ζωής τους. Όταν μάλιστα πρόκειται για την αρπαγή ενός προσώπου και όχι για μια ηθελημένη αναχώρηση, οι συγγενείς μπορεί να αναζητήσουν το θύμα και να ακολουθήσει έτσι ένας μύθος καταδίωξης. Σε κάθε περίπτωση, οι χώρες προέλευσης ή προορισμού, στον βαθμό που είναι δυνατή η ταύτισή τους, συμπίπτουν με περιοχές όπου βρίσκονται ελληνικοί εμπορικοί σταθμοί ή/και αποικίες.

Στην ομάδα αυτή ανήκουν, μεταξύ άλλων, ο μύθος της αρπαγής της Ευρώπης, βασιλοπούλας από τη Φοινίκη,⁷ του Φρίξου και της Έλλης,⁸ η θαυμαστή μεταφορά της Ιφιγένειας στην Ταυρίδα (σημερινή Κριμαία), αλλά και η πιο διάσημη θαλασσινή αρπαγή (ή, μάλλον, ηθελημένη αναχώρηση) της Ελένης από τον Πάρη, η οποία έγινε με πλοίο αλλά και με τη βοήθεια των θεών που έστειλαν ευνοϊκούς ανέμους.⁹ Τέλος, εσπευσμένη ήταν και η αναχώρηση (μετά από συμβουλή της θεάς Αθηνάς) του γιου του Ποσειδώνος, Δαναού, και των πενήντα θυγατέρων του, από τη Λιβύη για το Άργος.¹⁰

Β. Μύθους που διηγούνται τις - κατά κύριο λόγο - θαλασσινές περιπλανήσεις σημαντικών ηρώων, οι οποίοι είτε μόνοι τους είτε ως επικεφαλής μιας ομάδας, ταξιδεύουν σε μακρινά μέρη προκειμένου να αποκτήσουν και να φέρουν πίσω ένα σπάνιο και πολύτιμο αγαθό. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους ενδέχεται να συναντήσουν φιλικά διακείμενους τοπικούς πληθυσμούς ή, συνηθέστερα, να συναντήσουν διάφορα εμπόδια και δυσκολίες. Επιπλέον, για την απόκτηση του αγαθού που αποτελέσει και τον αρχικό στόχο του ταξιδιού, απαιτείται συνήθως ένας τελικός αγώνας ή η χρήση ενός τεχνάσματος. Στο τέλος όλα ξεπερνιούνται με επιτυχία, αν και όχι χωρίς απώλειες. Σε άμεση συνάρτηση με αυτούς τους μύθους είναι και οι *Νόσται*, που διηγούνται τις περιπλανήσεις των ηρώων κατά την επιστροφή τους στην πατρίδα, συνήθως μετά από μια μακρόχρονη παραμονή σε μακρινούς τόπους. Στην ομάδα αυτή εντάσσονται οι αφηγήσεις ορισμένων άθλων του Ηρακλέους, του εμβληματικότερου αρχαίου ήρωα, που έφτασε στις εσχατιές του Ευξείνου Πόντου, μέχρι τις πεδιάδες της Σκυθίας και τον Καύκασο, στη Βόρεια Αφρική και σε διάφορες περιοχές της Κεντρικής και Δυτικής Μεσογείου,

έως και τις ακτές του Ατλαντικού ωκεανού.¹¹ Σε πολλές περιοχές του Ευξείνου Πόντου και της Μεσογείου έφτασαν και οι Αργοναύτες, που ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του Ιάσονος για να εκστρατεύσουν στην Κολχίδα και να πάρουν το περίφημο Χρυσόμαλλο Δέρας, δηλαδή την προβιά του κριαριού το οποίο είχε μεταφέρει τον Φρίξο και την Έλλη.¹² Στη διαδρομή προς την Κολχίδα πέρασαν από τις συγκρουόμενες Συμπληγάδες Πέτρες (Βόσπορος) και συνέχισαν ακολουθώντας την ακτογραμμή, ενώ στην επιστροφή ανέπλευσαν τον ποταμό Ίστρο (σημερινός Δούναβης) έως την Αδριατική Θάλασσα, καθώς την εποχή εκείνη πίστευαν ότι το μεγάλο αυτό ποτάμι ένωνε τις δύο θάλασσες. Από εκεί παρασύρθηκαν στην Ιταλία, ανέπλευσαν τους ποταμούς Ηριδανό (σημερινός Πάδος) και Ροδανό (σημερινός Rhon, στη Νοτιοδυτική Γαλλία), ξαναβγήκαν στη Μεσόγειο, περιπλανήθηκαν σε διάφορες περιοχές και τελικά έφθασαν στην Κρήτη και κατόπιν στην Ιωλκό της Θεσσαλίας.

Ο Οδυσσέας, ένας κατεξοχήν «πρωτο-αποικιακός» ήρωας, έφθασε στην Τροία με δώδεκα καράβια και επέστρεψε στην πατρίδα του την Ιθάκη, είκοσι χρόνια αργότερα, με καράβι δανεισμένο από τους Φαίακες, έχοντας χάσει όλους τους συντρόφους του.¹³ Κατά τη διάρκεια του δεκαετούς νόστου, ο ήρωας και οι σύντροφοί του περιπλανήθηκαν διαδοχικά σε διάφορες ακτές της Μεσογείου. Οι προσπάθειες να ταυτιστούν στον χάρτη οι περιοχές όπου κατοικούσαν οι Λωτοφάγοι, οι Κύκλωπες, ο Αίολος, οι Λαιστρυγόνες, η Κίρκη, οι Σειρήνες, η Καλυψώ κ.ά., οδήγησε, ήδη από την αρχαιότητα, σε ποικίλες προτάσεις και υποθέσεις, συχνά μάλλον ευφάνταστες και ατεκμηρίωτες.¹⁴ Εδώ αρκεί να ειπωθεί ότι ο ποιητής της *Οδύσσειας* φανταζόταν τις πιο πολλές από αυτές τις περιπέτειες στη Δυτική Μεσόγειο, στις βόρειες ακτές της Αφρικής και στο Ιόνιο Πέλαγος.

Γ. Ιδρυτικούς μύθους πόλεων, πολλοί από τους οποίους εμπεριέχονται στις αφηγήσεις των δύο προηγούμενων ομάδων, ως παράπλευρα ή καταληκτικά επεισόδια.¹⁵ Αναμφίβολα «ένας κατάλληλος πρόγονος μπορεί να προσδώσει μεγαλύτερο κύρος ή να ενισχύσει μια απαίτηση για γη ή για

7. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 3, 69-74, 259-266. Για μια πρόσφατη επισκόπηση των σχέσεων Ελλήνων-Φοινίκων: Αδάμ-Βελένη, Π. - Στεφανή, Ε. (επιμ.), 2012.

8. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 3, 119-122., Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 5, 27-28, 193-198.

9. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 5, 15-22.

10. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 3, 172-178.

11. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 4, 48-92.

12. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 4, 142-166.

13. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 5, 204-250, Malkin, I., 1998, 3-5 και σποράδην.

14. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 5, 251-256. Malkin, I., 1998, 7-9, 62-74, Lane-Fox, R., 2008, σποράδην.

15. Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986, τόμος 1, 78-79, Calame, C., 2003 (ιδρυτικοί μύθοι της Κυρήνης). Mac Sweeney, N., 2013 (ιδρυτικοί μύθοι ιωνικών πόλεων). Για τους ιδρυτικούς μύθους των πόλεων που παρουσιάζονται στην έκθεση βλ. τα οικεία λήμματα στον παρόντα τόμο.

εξουσία».¹⁶ Έτσι, λόγου χάρη, ο Ηρακλής λέγεται ότι ίδρυσε την πόλη των Αβδήρων, αρκετές πόλεις επίσης θεωρείται ότι ιδρύθηκαν από τους Αργοναύτες (η Κίος, η Σινώπη και άλλες), ενώ πολλές ιταλικές πόλεις ανάγουν την ίδρυσή τους σε απογόνους του Οδυσσέως.¹⁷ Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι μύθοι που διηγούνται την έλευση ξένων ιδρυτών πόλεων στον ελλαδικό χώρο. Έτσι, ο Κάδμος, ο Φοίνικας και ο Κίλικας (ή ο Θάσος), που έψαχναν την αδελφή τους, την Ευρώπη, ίδρυσαν πόλεις σε διάφορα μέρη (Φοινίκη, Κιλικία, Ρόδο, Θήρα, Θάσο, Θράκη και Θήβα¹⁸), ενώ οι κόρες του Δαναού ίδρυσαν το ιερό της Λινδίας Αθηνάς στη Ρόδο.

Γενικά σχόλια

Οι μύθοι των θαλάσσιων περιπετειών απηχούν ποικιλοτρόπως την εμπειρική πραγματικότητα των ταξιδιών, του αποικισμού και της ελληνικής ναυτοσύνης γενικότερα. Τα πλοία της μυθολογίας έχουν ιστία αλλά και κωπηλάτες, απαραίτητους σε περιπτώσεις άπνοιας, στους ελιγμούς του ελλιμενισμού και κατά τη διάσχιση στενωπών με αντίθετους ανέμους και θαλάσσια ρεύματα (όπως οι Αργοναύτες στις Συμπληγάδες).¹⁹ Οι ναυτικές ρότες φαίνεται να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα της πλεύσης με ιστία, που εξαρτάται από τους ανέμους και τα θαλάσσια ρεύματα, για τα οποία η σύγχρονη έρευνα έδειξε ότι δεν έχουν αλλάξει από την αρχαιότητα.²⁰ Έτσι, λόγου χάρη, η συνήθης πορεία από την Αίγυπτο προς το Αιγαίο διερχόταν από τις ακτές της Φοινίκης, της Συρίας και της Κύπρου, δεδομένου ότι οι ισχυροί βοριάδες, που κατά κύριο λόγο πνέουν στη Νοτιοανατολική Μεσόγειο, αναγκάζουν τα καράβια να πλαγιοδρομούν. Ακόμη, το γεγονός ότι η Λήμνος αποτελεί έναν σημαντικό σταθμό στα ταξίδια από το Δυτικό Αιγαίο προς τον Εύξεινο Πόντο, ανταποκρίνεται στη ναυτική πραγματικότητα, καθώς το νησί βρίσκεται στην αρχή της «μεγάλης διαγωνίου» του Αιγαίου.²¹ Βεβαίως, λόγω των επικρατέστερων βορείων ανέμων, είναι πιο εύκολο να πλεύσει κανείς προς τον Νότο παρά προς τον Βορρά· έχοντας

ούριους ανέμους κατά τη διάρκεια των μεγάλων ημερών του καλοκαιριού, μπορεί κανείς να ξεκινήσει χαράματα από τη Λήμνο και να φθάσει με το σούρουπο στο ακρωτήριο Καφηρέας της Εύβοιας (Κάβο Ντόρο)· έχει μάλιστα παρατηρηθεί ότι όταν η ατμόσφαιρα είναι καθαρή, οι ακτογραμμές της Νότιας Εύβοιας διακρίνονται από τη Χίο.²² Στην αντίστροφη πορεία, και ανάλογα με την κατεύθυνση των ανέμων, θα πρέπει κανείς μάλλον να πλαγιοδρομήσει, κάνοντας ενδιάμεσες στάσεις στα νησιά του Αιγαίου ή στα μικρασιατικά παράλια.²³ Οι ισχυροί βοριάδες του Αιγαίου δυσχεραίνουν την προς Βορρά πλαγιοδρομηση, όπως συνέβη στην περίπτωση του Πάρη και της Ελένης, οι οποίοι, σύμφωνα με μια εκδοχή του μύθου, έφθασαν πρώτα στη Φοινίκη, κατόπιν στην Κύπρο και μετά στην Τρωάδα. Εφόσον όμως βοηθούν οι νοτιάδες, τότε φθάνει κανείς σχετικά σύντομα στην είσοδο του Ευξείνου Πόντου και έτσι η εκδοχή ότι το ταξίδι τους από την Πελοπόννησο στην Τροία διήρκεσε μόνο τρεις ημέρες θα μπορούσε να είναι κοντά στην πραγματικότητα. Σε κάθε περίπτωση, αυτές οι διαγώνιες ρότες πραγματοποιούνται κυρίως στο Αιγαίο, ενώ στον Εύξεινο Πόντο, όπου δεν υπάρχουν διάσπαρτα νησιά (και ενδεχομένως για τον λόγο αυτό ήταν τόσο σημαντική η Λευκή νήσος, στα βορειοδυτικά²⁴), τα δρομολόγια των πλοίων ακολουθούν κατεξοχήν την ακτογραμμή, σταματώντας για ανεφοδιασμό στα διαδοχικά λιμάνια (βλ. τις πορείες του Ηρακλέους και των Αργοναυτών).

Μεγάλα προβλήματα δημιουργεί και η παρατεταμένη άπνοια, που καθλώνει τα πλοία στα λιμάνια, χαρακτηριστικά παραδείγματα της οποίας αποτελούν ο μύθος της Ιφιγένειας και η καταστροφική αναμονή των συντρόφων του Οδυσσέως στο νησί του Ήλιου. Τα επικίνδυνα θαλάσσια ρεύματα της Μεσογείου και του Ευξείνου ήταν επίσης γνωστά, ιδίως εκείνα που δημιουργούνταν σε στενωπούς, όπου υπήρχε και ο πρόσθετος κίνδυνος της πρόσκρουσης σε βράχια ή σε υφάλους. Μάλιστα, όπως έδειξαν νεότερες μελέτες, ο κίνδυνος του ναυαγίου είναι μεγαλύτερος κοντά στις ακτές παρά στην ανοικτή θάλασσα, διότι τα πλοία κατά κανόνα βουλιάζουν όταν εισχωρήσει νερό στο κύτος μετά από πρόσκρουση σε ύφαλο ή βράχο.²⁵ Έτσι, οι μυθικοί ταξιδευτές χρησιμοποιούσαν μεν αυτά τα επικίνδυνα περάσματα, άλλοτε αναγκαστικά (είσοδος στον Εύξεινο) και άλλοτε για να γλυτώσουν χρόνο (πορθμός Ρηγίου-Μεσσήνης, προκειμένου να αποφύγουν τον παράπλου ολόκληρης της Σικελίας), αλλά οι κίνδυνοι προβάλλονται έντονα στις διηγήσεις, είτε με τη μορφή συγκρου-

16. Boardman, J., 2007, 19.

17. Για τη μορφή του Οδυσσέως στην Ετρουρία και γενικά στην Ιταλία: Malkin, I., 1998, 156-209.

18. Βλ. τον ενδιαφέροντα σχολιασμό του Buxton, R., 2002, 250-261.

19. Στα κείμενα βρίσκουμε λεπτομέρειες της ναυτικής πρακτικής, όπως το απότομο κόψιμο του σκοινιού που κρατά το πλοίο κοντά στη στεριά, προκειμένου να επιτύχει κανείς έναν εσπευσμένο απόπλου (βλ. το πλοίο του Οδυσσέως στο νησί των Λαιστρυγόνων). Οι άγκυρες που εντοπίζονται σε χώρους ελλιμενισμού μπορεί να σχετίζονται με εσπευσμένες αναχωρήσεις πλοίων: Κουτσουφλάκης, Γ.Β., 2013, 281, 299-300.

20. Röhlmann, E., 1999 (ο χάρτης της εικ. 3 τυπώθηκε ανάποδα). Κουτσουφλάκης, Γ.Β., 2013, 57.

21. Κουτσουφλάκης, Γ.Β., 2013, 327-333.

22. Lane-Fox, R., 2008, 64.

23. Κουτσουφλάκης, Γ.Β., 2013, 334.

24. Maslennikov, A.A., 2000, 47.

25. Κουτσουφλάκης, Γ.Β., 2013, 345-349.

όμενων βράχων (Συμπληγάδες Πέτρες στον Εύξεινο) είτε με τη μορφή επικίνδυνων τεράτων (Σκύλλα και Χάρυβδη στον σικελικό πορθμό).

Τα σημεία ελλιμενισμού των μυθικών περιπλανήσεων συμπίπτουν γενικά (και στον βαθμό που μπορούμε να τα ταυτίσουμε), με σημαντικά λιμάνια της Μεσογείου και του Ευξείνου. Γνωστά είναι και τα επικίνδυνα λιμάνια, όπως η Μεγάλη και η Μικρή Σύρτις στη βόρεια ακτή της Αφρικής, με τους ύπουλους μετακινούμενους αμμώδεις υφάλους (βλ. Αργοναύτες). Η προσόρμιση σε άγνωστα νερά γίνεται με επιφύλαξη: τα πλοία του Οδυσσέως προσαράσσουν σε ένα νησάκι απέναντι από τη χώρα των Κυκλώπων και μόνον ένα από αυτά πλησιάζει για αναγνώριση την απέναντι ακτή, ενώ «διερευνητικές αποστολές» στέλνονται στο εσωτερικό του νησιού της Κίρκης και στο νησί των Λαιστρυγόνων.²⁶ Ιδιαίτερα σημαντική είναι η χρήση των μεγάλων πλωτών ποταμών, όπως είναι ο Ίστρος (Δούναβης), ο Ηριδανός (Πάδος) και ο Ροδανός (Rhon), ως σημείων εισόδου και διέλευσης στην ενδοχώρα. Οι λαοί που συναντούν οι ταξιδευτές μπορεί να είναι φιλικοί ή επικίνδυνοι ή και τα δύο. Οι ήρωες αντιδρούν κατά περίπτωση, χωρίς να αποφεύγονται οι παρεξηγήσεις, τα ατυχήματα, οι συγκρούσεις, οι φόννοι και άλλα προβλήματα που δημιουργούνται από την άγνοια ή την παρανόηση των τοπικών εθίμων. Ας σημειωθεί, τέλος, ότι σε πολλές περιπτώσεις οι έλληνες ήρωες είναι φορείς πολιτισμού και ανακουφίζουν τους ντόπιους πληθυσμούς από διάφορους ληστές και τέρατα (κατεξοχήν ο Ηρακλής).

Η σύγχρονη έρευνα δέχεται ότι οι θαλασσινές πορείες των μυθικών ηρώων παράλασαν και εμπλουτίζονταν με την πάροδο των χρόνων, καθώς σταδιακά οι Έλληνες ταξιδιώτες και έμποροι γνώριζαν καλύτερα τις ακτές της Μεσογείου και του Ευξείνου, συναντούσαν τοπικούς θεούς και ήρωες, τους οποίους παρομοίαζαν με τους δικούς τους ή έβλεπαν τέχνηρα ή κτήρια που θύμιζαν τα δικά τους και τα εκλάμβαναν ως ηρωικά τοπόσημα (όπως λόγου χάρη τα νουράγκι/nuraghi της Σαρδηνίας που έλεγαν ότι κτίστηκαν από τον Ιόλαο, τον σύντροφο του Ηρακλέους).²⁷ Και, βεβαίως, ιδιαίτερα σημαντικό είναι το γεγονός ότι μέσω των θαλασσινών μύθων που αναφέρονται στην επαφή και τη συνύπαρξη των Ελλή-

νων με άλλους λαούς και άλλους πολιτισμούς, μπορεί κανείς να διακρίνει τη σταδιακή διαμόρφωση μιας συλλογικής εθνικής ταυτότητας κατά τη διάρκεια των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων.²⁸

26. Πρβλ. τη συχνή επιλογή «ασφαλών» σημείων, κυρίως σε νησιά ή χερσονήσους, ως τόπων αρχικής εγκατάστασης, όπως λόγου χάρη το νησί Μπερεζάν στον βόρειο Εύξεινο Πόντο, που τότε πρέπει να ήταν ενωμένο με την Ξηρά (Maslennikov, A.A., 2000, 41), τις Πιθηκούσες στο νησί της Ίσκιας, απέναντι από την ακτή της Κύμης (Greco, E., 2001, 37-48), και την εγκατάσταση των Παρίων αρχικά στη Θάσο και κατόπιν στην απέναντι ακτή, τη θασιακή περαία (Tiverios, M., 2008, 68-71, 73-91).

27. Boardman, J., 2007, 26-27.

28. Malkin, I., 1998, 5-7 και σποράδην.

- Αδάμ-Βελένη, Π. - Στεφανή, Ε. (επιμ.), 2012.** Έλληνες και Φοίνικες στα σταυροδρόμια της Μεσογείου. Κατάλογος εκθέσεως, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη.
- Δεσπίνης, Γ. - Στεφανίδου-Τιβεριού, Θ. - Βουτυράς, Εμμ., 1997.** Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Ι, αρ. 148, Θεσσαλονίκη.
- Κακριδής, Ι.Θ. (γεν. εποπτεία), 1986.** Ελληνική Μυθολογία. Τόμοι Ι-5, Αθήνα.
- Καραγεώργης, Β., 2002.** Κύπρος. Σταυροδρόμι της ανατολικής Μεσογείου 1600-500 π.Χ., Αθήνα.
- Κορομηλά, Μ., 2001.** Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα από την εποχή του Χαλκού ως τις αρχές του 20ου αιώνα, Αθήνα.
- Κουτσουφλάκης, Γ.Β., 2013.** 'Νοτίως του Ευρίπου': Ναυσιπλοΐα και θαλάσσια εμπορευματική διακίνηση στο Νότιο Ευβοϊκό από τον 6^ο αι. π.Χ. έως τον 14^ο αι. μ.Χ., (αδμη. διδ. διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Λουκοπούλου et al., 2005.** Λουκοπούλου, Λ.Δ. - Ζουρντζή, Α. - Παρισάκη, Μ.Γ. - Ψωμά, Σ., *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου (Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κ.Ε.Ρ.Α., Αθήνα.
- Μπουρογιάννης, Γ., 2012.** Φοίνικες και Κύπρος, στο Π. Αδάμ-Βελένη - Ε. Στεφανή (επιμ.), Έλληνες και Φοίνικες στα σταυροδρόμια της Μεσογείου. Κατάλογος εκθέσεως, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 73-76.
- Νίγδελς, Π.Μ. (χωρίς ημερομηνία).** Η Ρωμαϊκή Μακεδονία (168 π.Χ. - 284 μ.Χ.), στο *Ιστορία της Μακεδονίας*, <http://www.imma.edu.gr/imma/history/03.html>, (ημερομηνία επισκέψεως 08.08.2013).
- Πετρόπουλος, Η.Κ., 2011.** Η πρώτη περίοδος του αρχαίου ελληνικού αποικισμού στον Εύξεινο Πόντο: χρονολογία και μεταναστευτική πολιτική, στο Ό. Κατσιαρδή-Hering - Α. Κόλια-Δερμιτζάκη - Κ. Γαρδίκας, *ΡΩΣΙΑ ΚΑΙ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ*, Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου, Αθήνα 19-22 Μαΐου 2005, τόμος Α', Αθήνα, 23-42.
- Πετρόπουλος, Μ., 2008.** Η Αχαΐα και οι αποικίες της στην Κάτω Ιταλία, στο Σ.Α. Παϊπέτης - Χ. Γιαννοπούλου (επιμ.), *Πολιτιστική Αλληλογονιμοποίηση Νότιας Ιταλίας και Δυτικής Ελλάδας μέσα από την Ιστορία*, Πρακτικά του Συνεδρίου της Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας, Πάτρα, 8-14.
- Πετρόπουλος, Μ., 2011α.** Οι αχαϊκές μητροπόλεις των αποικιών της Μεγάλης Ελλάδας, στο *Αχαΐα και Νότιος Ιταλία*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Αίγιο, 6-9 Ιουλίου 2006, Αθήνα, 58-89.
- Πετρόπουλος, Μ., 2011β.** Η Ελληνική ανασκαφή στη Σύβαρη, 2007-2010, *ASAtene LXXIX*, serie III, II, vol. II, 259-286.
- Σαμαρά-Κάουφμαν, Α. (επιμ.), 2008.** Η θάλασσα θεών, ηρώων και ανθρώπων στην αρχαία ελληνική τέχνη, Αθήνα.
- Σταμπολίδης, Ν.Χ., 2012.** Φοίνικες και Αιγαίο κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, στο Π. Αδάμ-Βελένη - Ε. Στεφανή (επιμ.), Έλληνες και Φοίνικες στα σταυροδρόμια της Μεσογείου. Κατάλογος εκθέσεως, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 49-59.
- Σταυροπούλου-Γάτση, Μ., 2008.** Αιτωλία. Από τον Εύηνο έως τον Αχελώο και το Παναιτωλικό. Από τα Βαρδούσια έως τον Μόρνο, στο Α. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Εύβοια και Στερεά Ελλάδα*, Αθήνα, 398-407.
- Τιβέριος, Μ., 2012.** Η παρουσία των Φοινίκων στο βόρειο Αιγαίο, στο Π. Αδάμ-Βελένη - Ε. Στεφανή (επιμ.), Έλληνες και Φοίνικες στα σταυροδρόμια της Μεσογείου. Κατάλογος εκθέσεως, Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 65-72.
- Τσαγκάρη et al., 2011.** Τσαγκάρη, Δ. - Τσέλεκας, Π. - Μακρυπόδη, Στ. - Ευγενίδου, Δ., *Μύθος και νόμισμα. Παραστάσεις, συμβολισμοί και ερμηνείες από την Ελληνική Μυθολογία*. Κατάλογος εκθέσεως, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο-Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα.
- Adamesteanu, D., 1973.** Problemi topografici ed urbanistici metapontini, στο *Atti del XIII Convegno di Studi sulla Magna Grecia, 14-19 ottobre, Taranto, Naples*, 153-186.
- Alexandrescu, P., 1978.** *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique, VIIe-IVe s., Bucarest-Paris.*
- Alexandrescu, P., 1999.** *L'Aigle et le Dauphin, Études d'archéologie pontique, Bucarest-Paris.*
- Alexandrescu, P., 2005.** *Histria VII. La zone sacrée de l'époque grecque, Bucarest.*
- Alexandrescu, P. - Schuller, W. (επιμ.), 1990.** *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwartzmeerküste, Xenia. Konstanzer althistorische Vorträge und Forschungen*, 25.
- Alexandrescu, P. - Vianu, M., 2000.** *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre, Bucarest-Paris.*
- Alexandru, N. - Constantin, R. - Ionescu, M., 2012.** Callatis-stratigrafie, topografie și urbanism, *Pontica* 45, 437-463.
- Allegro, N. - Vassalo, S., 1992.** Himera. Nuove ricerche nella città bassa (1989-1992), *Kokalos* 38, 79-150.
- Allegro, N., 1997.** Le fasi dell'abitato di Himera, στο D. Käch - O. Stefani - H.P. Isler (επιμ.), *Akten/Forschungstagung zum Thema Wohnbauforschung in Zentral- und Westsizilien, Zürich*, 28 Februar - 3 März 1996, Zürich, 65-80.
- Allegro, N., 1999.** Imera, στο E. Greco (επιμ.), *La città greca antica. Istituzioni, società e forme urbane*, Roma, 269-301.
- Amato et al., 2011.** Amato, V. - Aversa, G. - Cavassa, L. - Duploux, A. - Filocamo, F. - Munzi, P. - Santoriello, A. - Scelza, F.U. - Zambon, A., *Recherches archéologiques à Laos-Marcellina (Calabre, CS), MÉFRA* 123, 311-319.
- Amore, M.G., 2005.** *Settlement and burial in Apollonia and its area*, PhD Thesis, Columbus, The Ohio State University (<http://etd.ohiolink.edu>).
- Antonelli, L., 2008.** *Traffici focei di età arcaica: dalla scoperta dell'Occidente alla battaglia del mare Sardonio*, *Hesperia* 23, L'ERMA di BRETSCHNEIDER, Roma.
- Antonetti, C. (επιμ.), 1997.** *Il dinamismo della colonizzazione greca*, Napoli.
- Aquilué et al., 1999.** Aquilué, X. - Castanyer, P. - Santos, M. - Tremoleda, J., *Guías del Museu d'Arqueologia de Catalunya. Empúries*, Tarragona.
- Aquilué et al., 2010.** Aquilué, X. - Castanyer, P. - Santos, M. - Tremoleda, J., *Grecs et indigènes aux origines de l'enclave*

- phocéenne d'Emporion, στο H. Tréziny (επιμ.), *Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire*, BiAMA 3, Aix-en-Provence-Paris, 65-78.
- Arnold, B., 1999.** "Drinking the Feast": Alcohol and the Legitimation of Power in Celtic Europe, *Cambridge Archaeological Journal* 9(1), 71-93.
- Arsenyeva, T.M., 2003.** Tanais, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*. Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece, nr. 4. vol.II, Thessaloniki, 1047-1102.
- Asheri, D., 1973.** La popolazione di Imera nel Vsec. a.C., *Rivista di filologia e di istruzione classica* 101, 457-465.
- Asheri, D., 1980.** La colonizzazione greca, στο E. Gabba - G. Vallet (επιμ.), *La Sicilia antica*, vol. I.2, Naples, 89-142.
- Asheri, D., 1988.** Carthaginians and Greeks, *CAH²* 4, 739-780.
- Aubet, M.E., 2001.** *The Phoenicians and the West. Politics, Colonies and Trade* (second edition), Cambridge.
- Aubet, M.E., 2008.** Political and economic implications of the new Phoenician chronologies, στο C. Sagana (επιμ.), *Beyond the Homeland: Markers in Phoenician Chronology*, *Ancient Near Eastern Studies*, Suppl. 28, Leuven, Paris and Dudley, MA, 247-259.
- Aversa et al., 2010.** Aversa, G. - Duploux, A. - Nizzo, V. - Zambon, A., *Recherches archéologiques à Laos-Marcellina Calabre*, CS, MÉFRA 122, 320-330.
- Avram, A., 1996a.** Les cités grecques de la côte ouest du Pont Euxin, στο M.H. Hansen (επιμ.), *Introduction to an Inventory of Poleis*, *Acts of the Copenhagen Polis Center* 3, 288-316.
- Avram, A., 1996b.** *Histria VIII. Les timbres amphoriques. I. Thasos*, Bucarest-Paris.
- Avram, A., 1999.** *Inscriptiones grecques et latines de Scythie Mineure. III. Callatis et son territoire*, Bucarest-Paris.
- Avram, A., 2003.** Histria, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, vol. I, Archaeological Institute of Northern Greece, Thessaloniki, 279-340.
- Avram, A., 2007.** Kallatis, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Greek Colonies in the Black Sea* 2, vol. I, Archaeopress, Oxford, 239-286.
- Avram, A. - Hind, J. - Tsetskhladze, G.R., 2004.** The Black Sea Area, στο M.H. Hansen - T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 924-973.
- Avram, A. - Lefèvre, F., 1995.** Les cultes de Callatis et l'oracle de Delphes, *RÉG* 108, 7-23.
- Bacci, G., 1978.** Ceramica dell'VIII e VII secolo a.C. a Messina, *CronCatania* 17, 100-103.
- Bacci, G., 1995.** Messina, EAA, Suppl.II, 1971-1995, 3, 639-641.
- Barello, F., 1995.** *Architettura greca a Caulonia, edilizia monumentale e decorazione architettonica in una città della Magna Grecia*, Firenze.
- Barra Bagnasco, M., 1986.** *Protomi in terracotta da Locri Epizefiri*, Torino.
- Barra Bagnasco, M. (επιμ.), 1977-1992.** *Locri Epizefiri i (1977), ii - iii (1989), iv (1992)*, Florence.
- Bats, M., 1994.** Les silences d'Hérodote ou Marseille, Alalia et les Phocéens en Occident jusqu'à la fondation de Vélia, στο B.D. Agostino - D. Ridgway (επιμ.), *Apoikia. I piu antichi insediamenti greci in Occidente: funzioni e modi dell' organizzazione politica e sociale*. Scritti in onore di G. Buchner, AION, n.s. I, 133-148.
- Bats, M., 2012.** Les Phocéens, Marseille et la Gaule (VIIe-IIIe s. av. J.C.), στο L. Martinez-Sève (γεν. συντον.), *Les diasporas grecques du VIIIe à la fin du IIIe siècle av. J.-C.*, Pallas 89, Presses Universitaires du Mirail, 145-156.
- Bats et al., 1992.** *Marseille grecque et la Gaule*, *Actes du Colloque international d'Histoire et d'Archéologie et du ve Congrès archéologique de Gaule méridionale*, Marseille, 18-23 novembre 1990, EtMass 3, Aix-en-Provence.
- Baurain, C. - Bonnet, C., 1992.** *Les Phéniciens. Marins de trois continents*, Paris.
- Beaumont, R.L., 1936.** Greek Influence in the Adriatic Sea before the fourth Century B.C., *JHS* 56, 159-204.
- Belvedere, O., 1987.** Himera, Naxos e Camarina, tre casi di urbanistica coloniale, *Xenia* 14, 5-20.
- Belvedere, O., 1988.** Topografia storica, στο V. Allia - O. Belvedere - A. Cantoni - G. Cusimano - P. Marescalchi - S. Vassallo (επιμ.), *Himera III: prospezione archeologica nel territorio*, Roma, 189-225.
- Benoit, F., 1965.** *Recherches sur l'hellénisation du Midi de la Gaule*, Publications des Annales de la Faculté des Lettres d' Aix-en-Provence, nouv.sér. 43, Aix-en-Provence.
- Bérard, J., 1941.** *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et la Sicile dans l'antiquité*, Paris.
- Bérard, J., 1957.** *La colonisation grecque de l'Italie méridionale et de la Sicile dans l'antiquité: L'histoire et la légende* (second edition), Paris.
- Bérard, J., 1960.** *L'expansion et la colonisation grecques jusqu'aux guerres médiques*, Paris.
- Bernabò Brea, L., 1952.** I rilievi tarantini in pietra tenera, *RivStArch* n.s. I, 5-24.
- Bernabò Brea, L., 1972-73.** Attività della Soprintendenza alle Antichità per la Sicilia Orientale, *Kokalos* 28-29, 161-192.
- Bernabò Brea, L., 1981.** *Menandro ed il teatro greco nelle terrecotte liparesi*, Genova.
- Bernabò Brea, L., 1983-1987.** Le fortificazioni greche di Lipara, στο *Saggi in onore di Guglielmo De Angelis D'Ossat*, *Quaderni dell' Istituto di Storia dell'Architettura*, n.s.I-IX, 19-24.
- Bernabò Brea, L., 1985.** *Gli Eoli e l'inizio dell'Età del Bronzo nelle isole Eolie e nell'Italia Meridionale*. Archeologia e Leggende, Napoli.
- Bernabò Brea, L., 2001.** *Maschere e personaggi del teatro greco nelle terracotte liparesi*, Roma.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1960.** *Meligunis Lipara I, La stazione preistorica della contrada Diana e la necropoli protostorica di Lipari*, Palermo, 100-101.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1965.** *Meligunis Lipara II, La necropoli greca e romana di Lipari*, Palermo.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1980.** *Meligunis Lipara IV, L'Acropoli di Lipara nella Preistoria*, Palermo.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1986.** *La Ceramica policroma liparese di età ellenistica*, Muggiò.

- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1991a. *Meliginis Lipara V, Scavi nella necropoli di Lipari*, Roma.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1991b. Lipari (Isola), στο G., Vallet (επιμ.), *Bibliografia Topografica della Colonizzazione Greca in Italia e nelle Isole Tirreniche*, IX, Pisa-Roma, 81.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1994. *Meliginis Lipara VII, Scavo XXXVI in proprietà Zagami 1975-1984*, Palermo.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M., 1998. *Meliginis Lipara IX, La città bassa*, Palermo.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M. - Campagna, L., 2001. *Meliginis Lipara XII, Le iscrizioni lapidarie greche e latine delle Isole Eolie*, Palermo.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M. - Villard, F., 1998. *Meliginis Lipara IX, Topografia di Lipari in età greca e romana I. L'Acropoli*, Palermo.
- Bernabò Brea, L. - Cavalier, M. - Villard, F., 2001. *Gli scavi nella necropoli greca e romana di Lipari nel terreno vescovile*, I, II, Palermo.
- Bernabò Brea et al., 2000. Bernabò Brea, L. - Cavalier, M. - Sardella, A. - Grazia Vanaria, M., στο L. Bernabò Brea - M. Cavalier (επιμ.), *Meliginis Lipara X. Scoperte e scavi archeologici nell'area urbana e suburbana di Lipari*, Roma.
- Bertelli, G. - Roubis, D. (επιμ.), 2002. *Torre di Mare I. Ricerche archeologiche nell'insediamento medievale di Metaponto (1995-1999)*, Bari.
- Biernacki, A.B. - Klenina, E.J., 2013. *Chersonesos of Taurica*, Guidebook, Sevastopol.
- Blackman, D.J. - Lentini, M.C., 2003. The Shipsheds of Sicilian Naxos, *Researches 1998-2001: a Preliminary Report*, BSA 98, 387-435.
- Blavatskaya, T.V., 1952. *Zapadnopontiyskie goroda v VII-I vekah do nashey ery*, Moscow.
- Blavatsky, V.D., 1964. *Pantikapei*, Moscow.
- Boardman, J., 1996. Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωσή τους. Οι πρώτες αποικίες και το εμπόριό τους, μετ. Η. Ανδρεάδη, Αθήνα.
- Boardman, J., 1999. *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade* (fourth edition), London-New York.
- Boardman, J., 2007. Η αρχαιολογία της νοσταλγίας: πώς οι αρχαίοι Έλληνες αναπαρέστησαν το μυθικό παρελθόν τους, μετ. Β. Δημητρίου, Αθήνα.
- Boardman, J. - Griffin, J. - Murray, O., 1996. *The Oxford History of Greece and the Hellenistic World*, μετ. Α. Τσοτσρού-Μύστακα, Αθήνα.
- Bonacasa, N., 1970. L'area sacra, στο A. Adriani - N. Bonacasa - C.A. Di Stefano (επιμ.), *Himera I: Campagne di scavo 1963-1965*, Roma, 53-235.
- Bonacasa, N., 1980. Dei e culti di Himera, στο Φιλίας χάριν. *Miscellanea di studi classici in onore di Eugenio Manni*, Roma, 257-269.
- Bondi et al., 2009. Bondi, S.F. - Botto, M. - Garbati, G. - Oggiano, I., *Fenici e Cartaginesi. Una civiltà mediterranea*, Roma.
- Bordenache, G., 1960. Antichità greche e romane del Museo di Mangalia, *Dacia* n.s. 4, 489-509.
- Botto, M., 2005. Per una riconsiderazione della cronologia degli inizi della colonizzazione fenicia nel Mediterraneo centro-occidentale, στο G. Bartoloni - F. Delpino (επιμ.), *Oriente e Occidente: metodi e discipline a confronto*, Pisa-Roma, 579-606.
- Bouffier, S.C., 2005. Marseille pendant l'Antiquité grecque et romaine, στο M.P. Rothé - H. Tréziny (επιμ.), *Carte Archéologique de la Gaule. Marseille et ses alentours*, 13/3, Paris, 217-224.
- Bounegru, O., 1986. Considerații privind portul cetății Callatis în antichitate, *Pontica* 19, 267-272.
- Braccisi, L., 1977. *Grecità adriatica: un capitolo della colonizzazione greca in Occidente* (2 edizione), Bologna.
- Braccisi, L., 1996. Cronologia e fondazioni colomali I, Pentatlo, gli Cnidi e la fondazioni di Lipari, *Hesperia* 7, 33-36.
- Braccisi, L. - Raviola F., 2008. *La Magna Grecia*, Bologna.
- Bremmer, J., 1990. What is a Greek Myth?, στο J. Bremmer (επιμ.), *Interpretations of Greek Mythology*, London, 1-9.
- Buiskikh, A.V., 2008. Пространственное развитие Херсонеса Таврического в античную эпоху [Spatial development of Chersonese during the ancient times], Simferopol.
- Bullit, O.H., 1969. *Search for Sybaris*, Philadelphia-New York.
- Bunnens, G., 1979. *L'expansion phénicienne en Méditerranée. Essai d'interprétation fondé sur une analyse des traditions littéraires*, Bruxelles- Rome.
- Buongiovanni, A.M. - Ganzanella, M.G., 1990. Gela, στο G. Nenci - G. Vallet (επιμ.), *BTCL*, 1977 κ.ε.ξ., τόμος 8, 5-65.
- Burkert, W., 1993. Αρχαία ελληνική θρησκεία, μετ. Ν. Μπεζαντάκος - Α. Αβαγιανού, Αθήνα.
- Buxton, R., 2002. Όψεις του φανταστικού στην αρχαία Ελλάδα, μετ. Τ. Τυφλόπουλος, Θεσσαλονίκη.
- Cabanes, P., 2008. Greek Colonisation in the Adriatic, στο G.R. Tsatskheladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/2, Leiden/Boston: Brill, 155-185.
- Cabanes, P., (διευθ. έκδ.), 1995. *Corpus des inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire (CIGIME) 1, Inscriptions d'Épidamne-Dyrrhachion et d'Apollonia*, École française d'Athènes et Fondation D. et É. Botzaris, Athènes.
- Cabanes, P. (διευθ. έκδ.), 1997. *Corpus des inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire (CIGIME) 2, Inscriptions d'Apollonia d'Illyrie*, École française d'Athènes et Fondation D. et É. Botzaris, Athènes.
- Cabanes, P. (διευθ. έκδ.), 2001. *Histoire de l'Adriatique*, Paris.
- Cabrera, P. - Sánchez, C. (επιμ.), 2000. *Los griegos en España. Tras las huellas de Heracles*, Madrid.
- Calame, C., 2003. *Myth and History in Ancient Greece. The Symbolic Creation of a Colony*, trans. D.W. Berman, Princeton.
- Carando, E., 1999-2000. Dalla città smisurata a quella misurata. *Ricerche sulla topografia urbana di Sibari e Thurii*, Napoli.
- Carter, J.C., 1975. The Sculpture of Taras, *TAPS*, n.s. 65, part 7, 7-38.
- Carter, J.C., 1983. *The territory of Metaponto*, Austin.
- Carter, J.C. (επιμ.), 2003. *Crimean Chersonesos, City, Chora, Museum and Environs*, Austin.
- Casson, L., 1994. *Travel in the Ancient World*, Baltimore-London.
- Castagnoli, F. 1971. *Orthogonal town planning in antiquity*, Cambridge-Mass.

- Castagnoli, F., 1974.** Sibari e Thurii: topografia e urbanistica, στο *Atti e Memorie della Società Magna Grecia 13-14 (1972-73)*, Roma, 47-55.
- CEG. Hansen, P.A. (ed.),** *Carmina Epigraphica Graeca Saeculi IV a. Chr., Texte und Kommentare 15, Vol. II, nos. 466-901*, Walter de Gruyter, Berlin 1989
- Cerchiai, L. - Jannelli, L. - Longo, F., 2004.** *Greek Cities of Magna Graecia and Sicily*, Getty Trust Publications, Los Angeles.
- Chaniotis, A., 1988.** *Historie und Historiker in den griechischen Inschriften. Epigraphische Beiträge zur griechischen Historiographie*, Stuttgart.
- Chappell, M., 2006.** Delphi and the Homeric Hymn to Apollo, *The Classical Quarterly*, Vol. 56, n. 2 (Dec.), 331-348.
- Cicala, L., 2002.** *L'edilizia domestica tardo-arcaica di Elea*, Pozzuoli.
- Cicala, L. - Fiamminghi, A. - Vecchio, L., 2005.** *Velia. La documentazione archeologica*, Pozzuoli.
- Cipriani et al., 1996.** Cipriani, M. - Greco, E. - Longo, F. - Pontan-dolfo, A. (επιμ.), *The Lucanians in Paestum*, Paestum.
- Cohen, G.M., 1975.** *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration and Organization*, Wiesbaden.
- Cohen, G.M., 1995.** *The Hellenistic Settlements in Europe, the Islands and Asia Minor*, Berkeley.
- Cohen, G.M., 2006.** *The Hellenistic Settlements in Syria, the Red Sea Basin and North Africa*, Berkeley.
- Coja, M. - Dupont, P., 1979.** *Histria V, Ateliers céramiques*, Bucarest-Paris.
- Condurachi, E. (επιμ.), 1966.** *Histria II*, București.
- Conovici, N., 1998.** *Histria VIII, Les timbres amphoriques 2. Sinope*, Bucarest-Paris.
- Convegni di Studi sulla Magna Grecia 1961 κ.ε.ξ. Indice generale: atti, vol. I-XXXV, 1961-1995**, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, Taranto.
- Cook, J.M., 1970.** *The Greeks in Ionia and the East*, London.
- Cordano, F., 1992.** *Le tessere pubbliche dal tempio di Atena a Camarina*, Rome.
- Costabile, F. (επιμ.), 1992.** *Polis ed olympieion a Locri Epizefiri*, Soveria Mannelli.
- Costabile, F., 1976.** *Municipium Locrensium*, Napoli.
- Costabile, F., 2007-2008.** Santuari e culti a Locri Epizefiri, στο *Enigmi delle civiltà antiche dal Mediterraneo al Nilo. Atene, la Magna Grecia, l'impero di Roma, vol. I, Dalla preistoria all'età ellenistica*, Reggio Calabria, 97-105.
- Crotone 1984.** *Atti del XXIII Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 7-10 ottobre 1983, Vol.23*, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, Taranto.
- Cuma 2009.** *Atti del XLVIII Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 27 settembre-1 ottobre 2008*, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, Taranto.
- Cuozzo, M. - D'Agostino, B. - Del Verme, L., 2006.** *Cuma. Le fortificazioni, 2. I materiali dei terrapieni arcaici*, Napoli.
- D'Agostino, B., 2000.** La colonizzazione euboica nel golfo di Napoli, στο M. Gras - E. Greco - P.G. Guzzo (επιμ.), *Nel cuore del Mediterraneo antico. Regio, Messina e le colonie calcidesi dell'area dello Stretto*, Cosenza, 99-113.
- D'Agostino, B., 2006.** The first Greeks in Italy, στο G.R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An account of Greek Colonies and other Settlements overseas*, vol. I, Leiden/Boston: Brill, 201-237.
- D'Andria, F., 1990.** Greek influence in the Adriatic Fifty Years after Beaumont, *GCNP*, 281-290.
- D'Ercole, M.C., 2012.** *Histoires méditerranéennes. Aspects de la colonisation grecque de l'Occident à la mer Noire (VIII-IVe siècles av. J.C.)*, Arles.
- Dana, M., 2007.** Cultes locaux et identité grecque dans les cités du Pont-Euxin, *Les Études Classiques* 75, 171-186.
- Davis et al., 2003.** Davis, J. - Hoti, A. - Pojani, I. - Stoker, S.R. - Nolpert, A.D. - Acheson, P.E. - Hayes, J.W., The Durres Regional Archaeological Project: Archaeological Survey in the Territory of Epidamnus/Dyrrachium in Albania, *Hesperia* 72, 41-119.
- De Angelis, F., 1994.** The Foundation of Selinous: Overpopulation or Opportunities?, στο G.R. Tsetschladze - F. De Angelis (επιμ.), *The Archaeology of Greek Colonisation. Essays Dedicated to Sir John Boardman*, Oxford, 87-110.
- De Angelis, F., 2003.** *Megara Hyblaia and Selinous: The Development of Two Greek City-States in Archaic Sicily*, Oxford University School of Archaeology, Monograph 57, Oxford.
- De Angelis, F., 2010.** Ancient Greek Colonization in the 21st Century: Some Suggested Directions, *Bollentino di Archeologia on line* 1, 18-30.
- De Boer, J., 2002.** Apollonia Pontica and its Emporia, Ports of Trade?, στο M. Faudot - A. Frayse - E. Geny (επιμ.), *Pont-Euxin et commerce. La genèse de la «route de la soie*, Actes du IXe Symposium de Vani, Colchide, 20-23 septembre 1999, PUFC, Besançon, 125-138.
- De Franciscis, A., 1971.** *Ricerche sulla topografia e i monumenti di Locri Epizefiri*, Napoli.
- De Franciscis, A., 1972.** *Stato e società in Locri Epizefiri: l'archivio dell'Olympieion Locrese*, Napoli.
- De Franciscis, A., 1979.** *Il santuario di Marasa in Locri Epizefiri*, Napoli.
- De Juliis, E.M., 1984.** *Gli ori di Taranto in età ellenistica*, Milano.
- De Juliis, E.M., 1996.** *Magna Grecia. L'Italia meridionale dalle origini leggendarie alla conquista romana*, Bari.
- De Juliis, E.M., 2000.** *Taranto*, Bari.
- De Juliis, E.M. - Lojacono, D., 1985.** *Taranto. Il Museo Archeologico*, Taranto.
- De Miro, E., 1980.** La casa greca in Sicilia: testimonianze nella Sicilia central dal VI al III sec.a.C., στο Φιλίας χάριν. *Miscellanea di studi classici in onore di Eugenio Manni*, Roma, 707-737.
- De Miro, E., 1988.** Akragas, città e necropoli nei recenti scavi, στο *Veder greco: le necropoli di Agrigento*, Mostra internazionale Agrigento, 2 maggio - 31 luglio 1988, Roma, 235-252.
- De Miro, E., 1992.** L'urbanistica e i monumenti pubblici, στο L. Braccesi - E. De Miro (επιμ.), *Agrigento e la Sicilia greca, Atti della settimana di studio*, Agrigento, 2-8 maggio 1988, Roma, 151-156.
- De Sensi Sestito, G., 1985.** Momenti ed aspetti della storia di Terina attraverso la circolazione monetaria nel suo territorio, *Rivista storica calabrese* 6, 199-208.

- De Siena, A., 2002.** Appunti di topografia metapontina, στο G. Bertelli - D. Roubis (επιμ.), *Torre di Mare I. Ricerche archeologiche nell'insediamento medievale di Metaponto (1995-1999)*, Bari, 25-40.
- De Waele, J.A., 1971.** *Acragas Graeca: die historische Topographie des griechischen Akragas auf Sizilien, Historischer Teil*, The Hague.
- De Waele, J.A., 1979.** La population di Akragas antica, στο Φιλίας χάριν, *Miscellanea di studi classici in onore di E. Manni*, Roma.
- Descœudres, J.P. (επιμ.), 1990.** *Greek Colonists and Native Populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of Prof. A.D. Trendall*, Sydney, 9-14 July 1985, Oxford.
- Di Stefano, G., 1990.** Camarina 1990: nuove ricerche e recenti scoperte nella baia e nell'avamposto, *Rassegna di archeologia subacquea*, στο *Atti della V Rassegna di Archeologia subacquea*, 175-206.
- Di Stefano, G., 1993-94.** Camarina, *Kokalos* 39-40, 1367-1381.
- Di Vita, A., 1984.** Selinunte fra il 650 ed il 409: un modello urbanistico coloniale (con appendice di A. Di Vita and M.A. Rizzo), *ASAtene* 62, 7-68.
- Di Vita, A., 1996.** Urban Planning in Ancient Sicily, στο G.P. Carratelli (επιμ.), *The Western Greeks*, Catalogue of the Exhibition, Palazzo Grassi, Venice, March-December 1996, Milan, 263-308.
- Dietler, M., 1994.** "Our Ancestors the Gauls": Archaeology, Ethnic Nationalism, and the Manipulation of Celtic Identity in Modern Europe, *American Anthropologist* 96(3), 584-605.
- Dimo, V. - Lenhardt, Ph. - Quantin, Fr. (επιμ.), 2007.** *Apollonia d' Illyrie I. Atlas archéologique et historique*, École française d' Athènes - École française de Rome, Collection de l'École française de Rome 391, Rome.
- Domăneanu, C., 2000.** *Histria XI. Le bols hellénistiques à décor en relief*, Bucarest.
- Domínguez, A.J., 2004.** Spain and France (including Corsica), στο M.H. Hansen - T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford University Press, 157-171.
- Domínguez, A.J., 2006.** Greeks in Sicily, στο G.R. Tsatskheladze (επιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/I, Leiden/Boston: Brill, 253-357.
- Domínguez, A.J., 2010.** Greeks and the Local Population in the Mediterranean: Sicily and the Iberian Peninsula, στο S. Solovyov (επιμ.), *Archaic Greek Culture: History, Archaeology, Art & Museology*, Proceedings of the International Round-Table Conference, June 2005, St-Petersburg, Russia, *BAR International Series* 2061, 25-36.
- Domínguez Monedero, A., 2006a.** Fenicios y griegos en el sur de la Península Ibérica en época arcaica. De Onoba a Mainake, *Mainake* 28, 49-78.
- Domínguez Monedero, A., 2006b.** Greeks in the Iberian Peninsula, στο G.R. Tsatskheladze (επιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/I, Leiden/Boston: Brill, 429-505.
- Dougherty, C., 1992.** When Rain Falls from the Clear Blue Sky: Riddles and Colonization Oracles, *ClAnt* 11.1, 28-44.
- Dougherty, C., 1993.** *The Poetics of Colonization: From Text to City in Archaic Greece*, Oxford.
- Dreher, M., 1986.** La dissoluzione della polis di Leontini dopo la pace di Gela (424 a.C.), *AnnPisa* 16, 639-60.
- Dunbabin, T.J., 1948.** *The Western Greeks*, Oxford.
- Ehrhardt, N., 1983.** *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*, Frankfurt.
- Esposito, E., 1978.** *Laos : una città della Magna Grecia*, Cosenza Pellegrini.
- Fantasia, U., 1989.** Eraclea, στο *Bibliografia Topografica della Colonizzazione greca in Italia e nelle isole Tirreniche*, VII, 197-229.
- Faudot, M. - Fraysse, A. - Geny, E. (επιμ.), 2002.** *Pont-Euxin et commerce. La genèse de la «route de la soie»*, Actes du IXe Symposium de Vani, Colchide, 20-23 septembre 1999, PUFC, Besançon.
- FGrHist.** Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin-Leiden 1923-1958.
- Figueira, T., 2008.** Colonisation in the Classical Period, στο G.R. Tsatskheladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/2, 427-523.
- Finley, M.I., 1979.** *Ancient Sicily* (revised edition), London.
- Fischer-Hansen, T., 1996.** The Earliest Town-Planning of the Western Greek Colonies: With Special Regard to Sicily, στο M.H. Hansen (επιμ.), *The Polis as an Urban Centre and as a Political Community*, Symposium 29-31 August 1996, Acts of the Copenhagen Polis Centre, Copenhagen, 317-373.
- Fisher-Hansen, T. - Nielsen, T.H. - Ampolo, C., 2004a.** Italia and Kampania, στο M.H. Hansen - T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 249-320.
- Fischer-Hansen, T. - Nielsen, T.H. - Ampolo, C., 2004b.** Sikelia, στο M.H. Hansen - T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 172-248.
- Fontenrose, J., 1978.** *The Delphic Oracle*, Berkeley and Los Angeles, 137-144.
- Forbes-Irving, P.M.C., 1990.** *Metamorphosis in Greek Myths*, Oxford.
- Forrest, W.G., 1957.** Colonization and the Rise of Delphi, *Historia* 6, 160-175.
- Frasca, M., 1982.** Leontini, Necropoli di Piscitello Campagna di scavi 1977-78, *CronCatania* 21, 37-66.
- Frederiksen, R., 1999.** From Death to Life. The Cemetery of Fusco and the Reconstruction of Early Colonial Society, στο G.R. Tsatskheladze (επιμ.), *Ancient Greeks West and East*, Leiden-Boston-Cologne, 229-265.
- Funke, P., 2006.** Western Greece (Magna Grecia), στο K.H. Kinzl, *A Companion to the Classical Greek World*, Malden MA-Oxford-Carlton, 153-173.
- Gabrics, E., 1927.** Il santuario della Malophoros a Selinunte, *Monumenti Antichi dei Lincei* 32.
- Gabrics, E., 1929.** Acropoli di Selinunte, *Monumenti Antichi dei Lincei* 33, 61-II2.
- Gagarin, M., 1986.** *Early Greek Law*, Berkeley-London.

- GCNP. Descoeudres, J.P. (επιμ.), 1990. *Greek Colonists and Native Populations: Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of Emeritus Professor A. D.Trendall*, Oxford.
- Giardino, L., 1998. Aspetti e problemi dell'urbanistica di Herakleia, στο *Siritide e Metapontino. Storie di due territori coloniali*. Atti dell'Incontro di Studi (Policoro 1991), Napoli-Paestum, 171-220.
- Giardino, L., 1999. Herakleia: città e territorio, στο D. Adamesteanu (επιμ.), *Storia della Basilicata, I. L'antichità*, Bari, 295-337.
- Giardino, L. - De Siena, A., 1999. Metaponto, στο E. Greco (επιμ.), *La città greca antica. Istituzioni, società e forme urbane*, Roma, 329-363.
- Graham, A.J., 1978. The Foundation of Thasos, *BSA* 73, 61-98.
- Graham, A.J., 1983. *Colony and Mother City in Ancient Greece* (second edition), Chicago.
- Gramatopol, M. - Poenaru Bordea, G., 1969. Amphora Stamps from Kallatis and South Dobruja, *Dacia NS* 13, 127-282.
- Grammenos, D.V. - Petropoulos, E.K. (επιμ.), 2003. *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. I & II, Archaeological Institute of Northern Greece, Thessaloniki.
- Grammenos, D.V. - Petropoulos, E.K. (επιμ.), 2007. *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2*, Vol. I & II, Archaeopress, Oxford.
- Gras, M., 1995. L'arrivée d'immigrés à Marseille au milieu du VIe s. av. J. C., στο P. Arcelin (επιμ.), *Sur les pas des Grecs en Occident, Hommages à André Nickels, EtMass* 4, Aix-en-Provence, 363-366.
- Gras, M., 2003. Les fondateurs de Lipara in Studi classici, στο M. Bacci - M.C. Martinelli (επιμ.), *Studi Classici in onore di Luigi Bernabò Brea, Quaderni del Museo Archeologico Regionale Eoliano "Luigi Bernabò Brea"*, Suppl. II, Palermo, 11-16.
- Gras, M. - Greco, E. - Guzzo, P.G. (επιμ.), 2000. *Nel cuore del Mediterraneo antico. Reggio, Messina e le colonie calcidesi dell'area dello stretto*, Milano.
- Gras, M. - Rouillard, P. - Teixidor, J., 1989. *L'univers phénicien*, Paris.
- Greco, E., 1985a. L'impianto urbano di Neapolis greca: aspetti e problemi, *Atti Taranto* 25, 187-219.
- Greco, E., 1985b. Forum duplex. Appunti per lo studio delle agorai di Neapolis in Campania, *AION VII*, 1985, 125-135.
- Greco, E., 1996. City and Countryside, στο G.P. Carratelli (επιμ.), *The Western Greeks, Exhibition Catalogue*, Palazzo Grassi, Venice, March-December 1996, Milan, 233-242.
- Greco, E., 2000. Poseidonia-Paestum, στο *Lieux sacrés, lieux de culte, sanctuaires: approches terminologiques, méthodologiques, historiques et monographiques (sous la direction d'André Vauchez)*, Rome, 82-94.
- Greco, E., 2001. *Αρχαιολογία της Μεγάλης Ελλάδας*, μετ. Κ. Σουέρεφ, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Greco, E., 2003. Ο Ιππόδαμος και οι Θούριοι, *EFNATIA* 7, 109-128.
- Greco, E., 2005-2006. Sibari: una synergasia italo-greca, *Notiziario SAIA*, vol. A.IV,2 (Ott.2005-Mar.2006), 1-3.
- Greco, E., 2006. Greek Colonisation in southern Italy: A Methodological Essay, στο G.R. Tsetskhladze (επιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Mnemosyne Suppl. 193/I, Leiden/Boston: Brill, 169-200.
- Greco, E., 2008. Ippodamo e l'urbanistica di Thurii, στο *Atene e la Magna Grecia dall'età arcaica all'Ellenismo: Atti del 47° Convegno di studi sulla Magna Grecia*, Taranto 27-30 settembre 2007, Istituto, per la Storia e l'Archeologia della Magna Grecia, Taranto, 281-286.
- Greco, E., 2009. The urban plan of Thourioi: literary sources and archaeological evidence for a Hippodamian city, στο S. Owen - L. Preston (επιμ.), *Inside the city in the Greek world: studies of urbanism from the Bronze Age to the Hellenistic period*, Oxford, 108-117.
- Greco, E., 2010. Un ostrakon da Thurii, *ZPE* 173, 97-101.
- Greco, E. (επιμ.), 1995. *Città e territorio nelle colonie greche d'Occidente. II. Laos*, Taranto.
- Greco, E. (επιμ.), 1998. *Siritide e Metapontino. Storie di due territori coloniali*. Atti dell'Incontro di Studi (Policoro 1991), Napoli-Paestum.
- Greco, E. (διευθ. έκδ.), 2012. Il Santuario delle Divinità orientali e i suoi predecessori (Sibari-Casa Bianca): Scavi 2007, 2009-2012, *ASAtene* 89, serie III, II, vol. 2.
- Greco, E. - Longo, F. (επιμ.), 2000. *Paestum: scavi, studi, ricerche: bilancio di un decennio (1988-1998)*, Paestum.
- Greco, E. - Luppino, S., 2001. Ricerche sulla Topografia e sull'urbanistico di Sibari, Thurii-Copiae, *AION* 6 (1999), 115-164.
- Greco, E. - Luppino, S., 2007-2008. Sibari: gli scavi italiani e greci, *Notiziario SAIA*, vol. A.VI,2, (Ott.2007-Mar.2008), 12-13.
- Greco, E. - Luppino, S. - Schnapp, A., 1989. *Laos I: scavi a Marcelina, 1973-1985*, Taranto.
- Greco, E. - Theodorescu, D., 1980-1999. *Poseidonia-Paestum I* (1980), II (1983), III (1987), IV (1999), Rome.
- Greco et al., 2006. Greco, E. - Luppino, S. - Leo, G. - Danile, L. - Tofi, M.G. - Gavese, T. - Saporiti, M. - Mercuri, L., Sibari 2004, *ASAtene* 82.2 (2004), 823-840.
- Greco et al., 2008. Greco, E. - Luppino, S. - Gasparri, L. - Mercuri, L. - Rocco, M. - Pisani, B. - Marino, S. - Correale, A. - Sangineto, M. - Danile, L. - Tofi, M.G. - Granese, M.T. - Vitti, P. - Voza, O. - D'Amico, A., Sibari 2005. Campagna di scavo a Casa Bianca. Settembre-Dicembre, *ASAtene* 83.2 (2005), 1009-1074.
- Greco et al., 2009. Greco, E. - Luppino, S. - Rocco, M. - Sangineto, M. - Marino, S. - Marginesu, G. - Correale, A. - D'Amico, A., Sibari 2006. Campagna di scavo a Casa Bianca. Aprile-Settembre, *ASAtene* 84.2 (2006), 1025-1094.
- Greco et al., 2010. Greco, E. - Luppino, S. - Granese, M.T. - Voza, O., Alla ricerca di Ippolito di Mileto < Ippodamo >: l'impatto urbanistico di Thurii: la campagna di scavo 2003 a Sibari in località Lattughelle, στο *Polis: Studi interdisciplinari sul mondo antico*, vol. 3, Reggio Calabria, 97-116.
- Greco, G., 2002. *Velia: La visita della città*, Pozzuoli.
- Greco, G. - Krinzing, F. (επιμ.), 1994. *Velia: Studi e ricerche*, Modena.
- Greek Sites in Crimea* 2004. Samoylova T.L. (επιμ.), *Ancient Greek Sites in the Crimea* (συλλογικός διγλωσσος τόμος), Kiev.
- Greek Sites on NW Black Sea* 2001. *Ancient Greek Sites on the Northwest Coast of the Black Sea* (συλλογικός διγλωσσος τόμος), Kiev.

- Guarducci, M., 1985.** Una nuova dea a Naxos in Sicilia e gli antichi legami fra la Naxos siceliota e l'omonima isola delle Cicladi, *MÉFRA* 97, 7-34.
- Gullini, G., 1980.** *La cultura architettonica di Locri Epizefiri*, Taranto.
- Gullini, G., 1982.** Il Trono Ludovisi. Un'ipotesi, στο M.L. Gualandini - L. Massei - S. Settis (επιμ.), *Απαρχαί. Nuove ricerche e studi sulla Magna Grecia e la Sicilia antica in onore di Paolo Enrico Arias*, Pisa, 305-318.
- Gullini, G., 1993.** Vent'anni di ricerche sulla collina orientale di Selinunte, στο *Studi sulla Sicilia occidentale in onore di Vincenzo Tusa*, Padua, 73-84.
- Guzzo, P.G., 1969.** Sibari I. Saggi di scavo al Parco del Cavallo (1969), *NSc* 23, Suppl. 1.
- Guzzo, P.G., 1970.** Sibari II. Scavi al Parco del Cavallo (1960-1962; 1969-1970) e agli Stombi (1969-1970), *NSc* 24, Suppl. 3.
- Guzzo, P.G., 1972.** Sibari III. Rapporto preliminare della campagna di scavo: Stombi, Casa Bianca, Parco del Cavallo, San Mauro (1971), *NSc* 26, Suppl.
- Guzzo, P.G., 1974.** Sibari IV. Relazione preliminare della campagna di scavo: Stombi, Parco del Cavallo, Prolungamento Strada, Casa Bianca (1972), *NSc* 28, Suppl.
- Guzzo, P.G., 1976.** Fra Sibari e Thurii, *Klarchos* XVIII, 27-64.
- Guzzo, P.G., 1982.** *Città scomparse della Magna Grecia*, Roma.
- Guzzo, P.G., 1988.** La campagna di scavi nella Sibaritide condotta da L. Viola, *Archivio Storico della Calabria* 55, 5-41.
- Guzzo, P.G., 1992.** Sibari V. Rapporto preliminare della campagna di scavo 1973 (Parco del Cavallo, Casa Bianca) e 1974 (Stombi, Incrocio, Parco del Cavallo, Prolungamento Strada, Casa Bianca), *NSc* 42-43, Suppl. 3, (1988-89).
- Hall, J.M., 2008.** Foundation Stories, στο G.R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/2, Leiden/Boston: Brill, 383-426.
- Hansen, M.H. - Nielsen, T.H. (επιμ.), 2004.** *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation Conducted by The Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford.
- Harding, D., 2007.** *The Archaeology of Celtic Art*, New York.
- Haywood, J., 2004.** *The Celts: Bronze Age to New Age*, London.
- Hermay, A. - Hesnard, A. - Tréziny, H. (επιμ.), 1999.** *Marseille grecque. La cité phocéenne (600-49 av. J.-C.)*, Paris.
- Hesnard et al., 1999.** Le Port, στο A. Hesnard - M. Moliner - F. Conche - M. Bouiron (επιμ.), *Parcours de villes Marseille: 10 ans d'archéologie, 2600 ans d'histoire*, Aix-en-Provence, 17-76.
- Hidri, H., 1986a.** La production céramique locale à Dyrrachion de 6ème siècle av. J.C. jusqu'au 2ème siècle après J.C., *Iliria* 1, 187-195 (στα αλβανικά με γαλλική περίληψη).
- Hidri, H., 1986b.** La nécropole ancienne de Dyrrachium: Résultats des fouilles 1973 et 1980, *Iliria* 2, 99-128 (στα αλβανικά με γαλλική περίληψη).
- Hidri, H., 1990.** Le poterie Archaique de Dyrrachium, *Iliria* 2, 161-206 (στα αλβανικά με γαλλική περίληψη).
- Hidri, H., 1997.** Quelques informations concernant la topographie de la nécropole ancienne de Dyrrachion, 6ème-1ère siècles, *Iliria* 1-2, 121-126 (στα αλβανικά με γαλλική περίληψη).
- Hoepfner, W. (επιμ.), 2005.** *Η ιστορία της κατοικίας 5000-500 μ.Χ., μετ. Η. Τσιριγάκης, επιμ. Π. Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη.*
- Holloway, R.R. - Jenkins, G.H., 1983.** *Terina*, Bellinzona.
- Huffman, C., 2011.** "Archytas", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2011 Edition) [<http://plato.stanford.edu/archives/fall2011/entries/archytas/>].
- Hyejin, K., 2012.** Απεικονίσεις των ξένων στην ελληνική πλαστική και μικροτεχνία. Σκύθες, Πέρσες, Γαλάτες και νέγροι από τον 6^ο έως τον 1^ο αι. π.Χ. (αδημ. διδ. διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- I pinakes di Locri Epizefiri 1999-2007.** Lissi Caronna, E. - Sabbione, C. - Vlad Borrelli, L. (επιμ.), *I pinakes di Locri Epizefiri: musei di Reggio Calabria e di Locri*. Vol. i (1999), ii (2003), iii (2007).
- I. Apoll. 1997.** Cabanes, P. - Ceka, N. (επιμ.), 1997. *Inscriptions d'Épidamne-Dyrrhachion et d'Apollonia 2A: Inscriptions d'Apollonia d'Illyrie, Études épigraphiques 2: Corpus d'inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire I.2*, Athènes.
- I. Dyrr. 1995.** Cabanes, P. - Drini, F. (επιμ.), 1995. *Inscriptions d'Épidamne-Dyrrhachion et d'Apollonia I: Inscriptions d'Épidamne-Dyrrhachion, Études épigraphiques 2: Corpus d'inscriptions grecques d'Illyrie méridionale et d'Épire I*, Athènes.
- Iannelli, L., 1999.** Ischia e Cuma, στο E. Greco (επιμ.), *La città greca antica. Istituzioni, società e forme urbane*, Napoli, 303-327.
- Iannelli, M.T., 1987.** Kaulonia, στο *Il Museo Nazionale di Reggio Calabria*, a cura di E. Lattanzi, Roma-Reggio Calabria, 133-145.
- Isaac, B., 1986.** *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*, Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society 10, Leiden.
- Islami, S. (διευθ. έκδ.), 1985.** *Les Illyriens. Aperçu historique*, Académie des Sciences de la RPS d'Albanie, Centre des recherches archéologiques, Tirana.
- Kerenyi, C., 1989.** Προλεγόμενα, στο C.G. Jung - C. Kerenyi, *Η επιστήμη της μυθολογίας*, μετ. Κ. Ζάρρας, Αθήνα, 7-36.
- Klumbach, H., 1937.** *Tarentiner Grabkunst*, Reutlingen.
- Kourou, N., 2007.** Les Phéniciens en mer Égée, στο E. Fontan - H. Le Meaux (επιμ.), *La Méditerranée des Phéniciens: de Tyr à Carthage*. Κατάλογος εκθέσεως, Παρίσι, Institut du monde arabe, 6 novembre 2007-20 avril 2008, Paris, 137-139.
- Krauss, F., 1959.** *Die Tempel von Paestum*, Berlin.
- Krauss, F., 1976.** *Paestum, die griechischen Tempel*, Berlin.
- Krauss, F. - Herbig, R., 1978².** *Der korinthisch-dorische Tempel am Forum von Paestum*, Berlin.
- Krings, V. (επιμ.), 1995.** *La civilisation phénicienne et punique. Manuel de recherche*, Leiden-New York-Köln.
- Kryzhitskiy et al., 2003.** Kryzhitskiy, S.D. - Krapivina, V.V. - Leypunskaya, N.A. - Nazarov, V.V., Olbia-Berezan, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. I, Archaeological Institute of Northern Greece, Thessaloniki, 389-505.
- Kryzhitskiy, S.D. - Krapivina, V.V., 2001.** Olbia Pontica, στο T.L. Samoylova (επιμ.), *Ancient Greek Sites on the Northwest Coast of the Black Sea*, Hellenic Foundation Culture, Odessa Branch, Kiev, 15-70.

- L'Adriatico tra Mediterraneo e Penisola balcanica nell'antichità 1983.** Atti del Congresso dell'Associazione internazionale di studi del Sud-Est europeo, tenute a Lecce e a Matera dal 21 al 27 ottobre 1973, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, Taranto.
- Lafe, O., 2003.** *The earliest urbanized settlements in the hinterland of Apollonia (Albania): 7th-mid 5th century BC*, PhD Thesis, Columbus: The Ohio State University [https://etd.ohiolink.edu/].
- Lambert, P.Y., 2001.** Ελληνική και κελτικές γλώσσες, στο Α.Φ. Χριστίδης (επιμ.). *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Από τις αρχές έως την ύστερη αρχαιότητα*, Θεσσαλονίκη, 616-622.
- La monetazione dei Focei in Occidente 2002.** Atti dell'XI Convegno del Centro internazionale di Studi numismatici, Napoli, 25- 27 Ottobre, 1996, Istituto italiano di numismatica, Roma.
- Lane-Fox, R., 2008.** *Travelling Heroes. Greeks and their Myths in the Epic Age of Homer*, London.
- Lattanzi, E. (επιμ.), 1987.** *Il Museo Nazionale di Reggio Calabria*, Reggio Calabria.
- Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli 1986.** Borriello, M.R. - Marinella, L. - Pappalardo, U. - Sampaolo, V. - Ziviello, C. (επιμ.), *Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli. I mosaici, le pitture, gli oggetti di uso quotidiano, gli argenti, le terrecotte invetriate, i vetri, i cristalli, gli avori* (a cura dell'Archivio Fotografico Pedicini), Roma.
- Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli 1989.** Cantilena, R. - La Rocca, E. - Pannuti, U. - Scatozza, L. (επιμ.), *Le Collezioni del Museo Nazionale di Napoli, la scultura greco-romana, le sculture antiche delle collezioni Farnese, le collezioni monetali, le oreficerie, la collezione glittica* (a cura dell'Archivio Fotografico Pedicini), Roma-Milano.
- Lentini, M.C., 1993-4.** Nuove esplorazioni a Naxos, Scavi 1989-1994, *Kokalos* 39-40, 1001-1025.
- Lentini, M.C., 1997-8.** Esplorazioni nel sito dell'antica Naxos ed altri interventi (1995-1998), *Kokalos* 43-44, 453-470.
- Lentini, M.C., 1998.** Le ultime esplorazioni a Naxos (1983-1995), στο M.C. Lentini (επιμ.), *Naxos a quarant'anni dall'inizio degli scavi*, Messina, 71-100.
- Lentini, M.C., 2009.** Ultime indagini archeologiche nell'area urbana dell'antica Naxos, Scavi 2003-2006, Rapporto preliminare, στο M.C. Lentini (επιμ.), *Naxos di Sicilia. L'abitato coloniale e l'arsenale navale*, Scavi 2003-2006, Messina, 9-37.
- Lentini, M.C. (υπό έκδοση).** Recent investigation of the early settlement levels at Sicilian Naxos, στο *Zagora in Context. Settlements and Intercommunal Links in the Geometric Period (900-700 BC)*, Conference organized by the Australian Archaeological Institute at Athens and the Archaeological Society at Athens, Athens, 20-22 May 2012.
- Lentini, M.C. - Blackman, D.J. - Pakkanen, J., 2008.** The ship-sheds of Sicilian Naxos: a second preliminary report 2003-6, *BSA* 103, 299-366.
- Lentini, M.C. - Pakkanen, J., 2010.** The sanctuary to the west of the Santa Venera: a review, στο P.S. Lulof - C. Rescigno (επιμ.), *Deliciae fictiles IV. Architectural Terracottas in Ancient Italy. Images of Gods, Monsters and Heroes*, Oxford-Oakville, 417-425.
- Lentini, M.C. - Pakkanen, J., 2012.** Nouvelles découvertes sur l'agora de Naxos en Sicile, στο V. Chankowski - P. Karvonis (επιμ.), *Tout vendre, tout acheter. Structures et équipements des marchés antiques*. Actes du Colloque International d'Athènes, Athènes 16-19 juin 2009, Bordeaux-Athens, 153-161.
- Lentini, M.C. - Pakkanen, J. (υπό έκδοση).** Naxos di Sicilia: nuovi dati sulla città del V secolo a.C., στο Atti del Convegno *La 'Città' e le Città della Sicilia antica*, Scuola Normale Superiore (18-21 dicembre 2012), Pisa.
- Leschorn, W., 1984.** 'Gründer der Stadt': Studien zu einem politisch-religiösen Phänomenen der griechischen Geschichte, Stuttgart.
- Lewis, D.M., 1994.** Sicily, *CAH²*, 6, 120-155.
- Lewis, J.R., 2009.** Celts, Druids and the invention of tradition, στο M. Pizza - J.R. Lewis (επιμ.), *Handbook of Contemporary Paganism*, Leiden-Boston, 479-493.
- Lhôte, É., 2006.** *Les lamelles oraculaires de Dodone*, Genève.
- Liddell & Scott.** Liddell, H.G. - Scott, R., *A Greek-English Lexicon*. Revised and augmented throughout by Sir H. St. Jones, with the assistance of R. McKenzie. With a revised supplement, Clarendon Press, Oxford, 1996.
- LIMC.** *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, τόμ. I-VIII (1981-1999) Suppl. (2009), Zürich-München-Düsseldorf.
- Lipiński, E., 2004.** Itineraria Phoenicia, *Studia Phoenicia XVIII, Orientalia Lovaniensia Analecta* 127, Leuven-Paris-Dudley, MA.
- Lippolis, E., 1990.** La necropoli ellenistica di Taranto, στο E. Lippolis - L. Giardino - R. Scionti - P. Tarentini (επιμ.), *Emergenze e problemi archeologici: Manduria, Taranto, Heraclea, Manduria*, 15-71.
- Lippolis, E., 1997.** *Atleti e guerrieri: tradizioni aristocratiche a Taranto tra VI e V sec. a.C.*, Catalogo della mostra, Museo Nazionale Archeologico di Taranto, vol. I.3, Taranto, 19-37.
- Lippolis, E., 2004.** Ο πολιτισμός της πόλεως και ο αθλητισμός στην ελληνική Δύση, στο Ν. Σταμπολίδης - Γ. Τασούλας (επιμ.), *Μεγάλη Ελλάς, Αθλητισμός και Ολυμπισμός στην Περιφέρεια του Ελληνικού Κόσμου*. Κατάλογος εκθέσεως, Αθήνα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 23 Ιουνίου - 2 Οκτωβρίου 2004, Αθήνα, 39-53.
- Lippolis, E. (επιμ.), 1994.** *Taranto. La necropoli: aspetti e problemi della documentazione archeologica tra VI e I s. a.C.*, Catalogo della mostra del Museo Nazionale Archeologico di Taranto, vol. III.1, Taranto.
- Lo stretto crocevia di culture 1987.** Atti del XXVI Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto-Reggio Calabria, 9-14 ottobre 1986. Istituto per la Storia e l'Archeologia della Magna Grecia, Taranto.
- Lombardo, M., 1987.** La Magna Graecia dalla fine del V secolo a.C. alla conquista romana, στο G. Pugliese Carratelli (επιμ.), *Magna Grecia: lo sviluppo politico, sociale ed economico*, Milan, 55-88.
- Lombardo, M., 1996.** Greci, Enotri e Lucani nella Basilicata meridionale tra VIII e il III secolo a.C.: aspetti e momenti dei processi storici, στο S. Bianco - A. Bottini - A. Pontrandolfo - A. Russo Tagliente - E. Setari (επιμ.), *I Greci in Occidente. Greci, Enotri e Lucani nella Basilicata meridionale*, Napoli, 15-26.
- Luce, J.M., 2008.** *Topographie et architecture 13, L'aire du Pilier des Rhodiens (fouille 1990-1992) à la frontière du profane et du sacré*, Paris.

- Luraghi, N., 1994. *Tirranidi archaiche in Sicilia e Magna Grecia da Panezio di Leontini alla caduta dei Dinomenidi*, Florence.
- Mac Sweeney, N., 2013. *Foundation Myths and Politics in Ancient Ionia*, Cambridge.
- Maddoli, E., 1996. L'occidente, στο S. Settis (επιμ.) *I Greci. Storia, cultura, arte, società. Una storia greca*. Formazione 2.1, Torino, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 995-1034.
- Malkin, I., 1987. *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden.
- Malkin, I., 1989. Delphoi and the founding of social order in archaic Greece, στο *Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens*, Vol. 4, n.1, 129-153.
- Malkin, I., 1998. *The Returns of Odysseus. Colonization and Ethnicity*, Berkeley-Los Angeles-London.
- Malkin, I., 2011. *A Small Greek Word. Networks in the Ancient Mediterranean*, Oxford.
- Mar, R. - Ruiz de Arbulo, J., 1993. *Ampurias romana. Historia, Arquitectura y Arqueología*, Sabadell.
- Marconi, P., 1929. *Agrigento: Topografia ed arte*, Florence.
- Marino, S., 2010. *Copia/Thurii: Aspetti topografici e urbanistici di una città romana della Magna Grecia*, Tekmeria 14, Paestum-Atene.
- Martin, A. - Puig, A.M., 2001. Rhode i l'organització del territori de l'Alt Empordà, στο *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental*, Actes de la Taula Rodona d'Ullastret, maig 2000, Monografies d'Ullastret 2, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret, 53-68.
- Martin et al., 1979. Martin, R. - Pelagatti, P. - Vallet, G. - Voza, G., Le città greche: le città ellenizzate, στο R. Romeo (επιμ.), *Storia della Sicilia*, I, Napoli, 483-764.
- Martin, R., 1987. Agora et Forum, στο R. Martin, *Architecture et Urbanisme*, École française d'Athènes-École française de Rome, 155-220.
- Maslennikov, A.A., 2000. Οι αρχαίοι Έλληνες στο Βόρειο Εύξεινο Πόντο, μετ. Η. Πετρόπουλος, Θεσσαλονίκη.
- Meiggs, R. - Lewis, D., 1988. *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the end of the fifth Century B.C.*, Β' έκδοση, Oxford.
- Mertens, D., 1989. Die Mauern von Selinunt, *RM* 96, 87-154.
- Mertens, D., 1993. *Der alte Heratempel in Paestum und die archaische Baukunst in Unteritalien*, Mainz.
- Mertens, D., 1999a. Metaponto: l'evoluzione del centro urbano, στο D. Adamesteanu (επιμ.), *Storia della Basilicata*, I. *L'antichità*, Bari, 247-294.
- Mertens, D., 1999b. Verso l'agora di Selinunte, στο *La colonisation grecque en Méditerranée Occidentale*. Actes de la rencontre scientifique en hommage à Georges Vallet organisée par le Centre Jean Bérard, l'École française de Rome, l'Istituto Universitario Orientale et l'Università degli Studi di Napoli "Federico II", Rome-Naples, 15-18 novembre 1995, Rome, 185-193.
- Mertens, D. - Greco, E., 1996. Urban Planning in Magna Grecia, στο G.P. Carratelli (επιμ.), *The Western Greeks*. Exhibition Catalogue, Palazzo Grassi, Venice, March-December 1996, Milan, 243-262.
- Mertens D. - Horn, M. - Viola, L., 1990. Archaische Tondächer westgriechischer Typologie in Delphi und Olympia, *Hesperia* 59, 235-248.
- Minchev, A., 2003. Odessos, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, vol. I, Archaeological Institute of Northern Greece, Thessaloniki, 209-278.
- Moliner, M., 2013. La terre des ancêtres à propos des nécropoles antiques de Marseille, στο S. Bouffier - A. Hermant (επιμ.), *L'Occident grec de Marseille à Mégara Hyblaea. Hommage à Henri Tréziny*, BiAMA 13, 35-56.
- Möller, A., 2000. *Naukratis: Trade in Archaic Greece*, Oxford.
- Montiglio, S., 2005. *Wandering in Ancient Greek Culture*, Chicago-London.
- Morakis, A., 2011. Thucydides and the Character of Greek Colonisation in Sicily, *The Classical Quarterly* 61.2, 460-492.
- Morel, J.P., 2006a. Phocaeen colonization, στο G.R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/I, Leiden/Boston: Brill, 358-428.
- Morel, J.P., 2006b. De Marseille à Velia : problèmes phocéennes, *CRAI*, vol. 150, n. 4, 1723-1783.
- Moscato, S., 1984-1985. Fenici e Greci στο Sicilia: alle origini di un confronto, *Kokalos* 30-31, I, 1-22.
- Moscato, S., 2001. *The Phoenicians*, London and New York.
- Muller, A. - Tartari, F., 2006. L'Artémision de Dyrachion: identification, offrandes, topographie, *CRAI* I, 67-92.
- Müller, C., 2010. *D'Olbia à Tanais*, Bordeaux.
- Myrto, H., 1995. Un luogo di culto con altare a gradini a Durazzo, *Studi di Antichità* 8-I, 259-274.
- Napoli Antica 1985. Pozzi, E. (γεν. εποπτεία), *Napoli antica* (συλλογικό έργο). Soprintendenza archeologica per le province di Napoli e Caserta, Catalogo della mostra, Museo Archeologico Nazionale di Napoli, Napoli, 29 settembre 1985 - 15 aprile 1986, Napoli.
- Napoli, M., 1959. *Napoli greco-romana*, Napoli.
- Napoli, M., 1969. *Il Museo di Paestum*, Napoli.
- Napoli, M., 1970a. *La Tomba del tuffatore*, Bari.
- Napoli, M., 1970b. *Guida del Museo di Paestum Museum*, Napoli.
- Naxos 1998. Lentini, M.C. (επιμ.), *Naxos a quarant'anni dall'inizio degli scavi*, Messina.
- Naxos di Sicilia 2009. Lentini, M.C. (επιμ.), *Naxos di Sicilia. L'abitato coloniale e l'arsenale navale. Scavi 2003-2006*, Messina.
- Nedev, D. - Panayotova, K., 2003. Apollonia Pontica, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. I, Archaeological Institute of Northern Greece, Thessaloniki, 95-155.
- Niemeyer, H.G., 2006. The Phoenicians in the Mediterranean. Between Expansion and Colonization: a non-Greek Model of Overseas Settlement and Presence, στο G. R. Tsetschladze (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*. Mnemosyne Suppl., 193/I, Leiden/Boston: Brill, 143-168.
- Nikolaenko, G.M., 1999. Χора Χερσονеса Ταυρικού, [Chora of Chersonesos of Taurica], Sevastopol.
- Orsi, P., 1929. Messina: Tracce di un santuarietto arcaico verso la punta della Zancle. B) Indizi di una grande necropoli di Messina, *NSc*, 38-58.

- Osanna, M., 1992.** *Chorai coloniali da Taranto a Locri. Documentazione archeologica e ricostruzione storica*, Roma.
- Osanna, M., 1989.** Sull'ubicazione del santuario di Zeus Homarios in Magna Grecia, *DialArch* III s., 7, 2, 55-63.
- Osanna, M., 2008.** Il contesto topografico, στο M. Osanna - L. Prandi - A. Siciliano, *Eraclea. Culti greci in occidente II*, Taranto, 21-34.
- Osanna, M. - Zuchtriegel, G. (επιμ.), 2012.** *ΑΜΦΙ ΣΙΠΙΟΣ ΡΟΑΣ. Nuove ricerche su Eraclea e la Siritide*, Venosa.
- Osborne, R., 2000.** *Η γένεση της Ελλάδας. 1200-479 π.Χ.*, μετ. Τ. Σιετή, Αθήνα.
- Pagliara, A., 1995.** Μεταξύ της Ιταλίας και της Σικελίας. Fonti per la storia dell'arcipelago eoliano in età greca (con un'appendice sull'epoca romana), στο L. Bernabò Brea - M. Cavalier (επιμ.), *Meligunis Lipàra VIII*, 2, Palermo.
- Pajakowski, W., 2000.** *Die Illyrier. Illyrii proprie dicti. Geschichte und Siedlungsgebiete. Versuch einer Rekonstruktion*, Poznan.
- Panayotova, K., 1998.** Apollonia Pontica: recent discoveries in the necropolis, στο G.R. Tsetskhladze (επιμ.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical interpretation of archaeology*, *Historia Einzelschriften* 121, Stuttgart, 97-113.
- Panvini, R., 1996.** *ΓΕΛΑΣ: Storia e archeologia dell'antica Gela*, Turin.
- Pappalardo, E., 2012.** *Importazioni orientali a Creta. I livelli dei contatti*. Firenze.
- Parke, H.W. - Wormell, D.E.W., 1956.** *The Delphic Oracle*, Oxford I, 49-8.
- Parke, H.W., 1979.** *Τα ελληνικά μαντεία*, μετ. Α. Βοσκόζ, Αθήνα.
- Pease, A.S., 1917.** Notes on the Delphic Oracle and Greek Colonization, *CP* 12, 1-20.
- Pedley, J.G., 1990.** *Paestum, Greeks and Romans in Southern Italy*, London.
- Pelagatti, P., 1964.** Naxos-Relazione preliminare delle campagne di scavo 1961-64, *BdA* 2, 149-165.
- Pelagatti, P., 1972.** Naxos II: ricerche topografiche e scavi 1965-1970, *BdA* 3-4, 211-220.
- Pelagatti, P., 1973.** La necropolis arcaica del Riforniscolaro, *Archeologia nella Sicilia Sud-Orientale*, Naples, 139-150.
- Pelagatti, P., 1976.** Camarina IV. Le fasi edilizie dell'abitato antico, *BdA* 61, 122-132.
- Pelagatti, P., 1976-77.** L'attività della Soprintendenza alle Antichità della Sicilia Orientale, *Kokalos* 22-23, 519-550.
- Pelagatti, P., 1977.** Sacelli e nuovi materiali architettonici da Naxos, Monte San Mauro e Camarina, *CronCatania* 17, 43-65.
- Pelagatti, P., 1978.** Siracusa. Elementi dell'abitato di Ortigia nell'VIII e nel VII secolo a.C., *CronCatania* 17, 119-133.
- Pelagatti, P., 1981.** Bilancio degli scavi di Naxos per l'VIII e il VII sec. a.C., *ASAtene* 59, 291-311.
- Pelagatti, P., 1982.** I più antichi materiali di importazione a Siracusa, a Naxos e in altri siti della Sicilia orientale, στο *La céramique grecque ou de tradition grecque au VIIIe siècle en Italie centrale et méridionale*, Cahiers du Centre J. Bérard, III, Naples, 113-180.
- Pelagatti, P., 1985.** Camarina, στο G. Nenci - G. Vallet (επιμ.), *Bibliografia topografica della colonizzazione greca in Italia e nelle isole tirreniche*, Pisa-Roma, 291-298.
- Pelagatti, P., 1993.** Nasso. Storia della ricerca archeologica, *BTCGI* 12, Roma-Pisa, 268-287.
- Pelagatti, P., 1998.** Dalle perlustrazioni di Paolo Orsi e Antonino Salinas alle ricerche recenti, στο M.C. Lentini (επιμ.), *Naxos a quarant'anni dall'inizio degli scavi*, Messina, 39-69.
- Peschlow-Bindokat, A., 1990.** *Die Steinbrücke von Selinunt: die Cave di Cusa und die Cave di Barone*, Mainz am Rhein.
- Petersen, J.H., 2010.** *Cultural Interactions and Social Strategies on the Pontic Shores: Burial Customs in the Northern Black Sea Area c. 550-270 BC*, *Black Sea Studies* 12, Aarhus.
- Petropoulos, E.K., 2001-2002.** Η ελληνική πόλη στον Β-Α Πόντο κατά τον 6^ο και 5^ο αι. π.Χ.: δημιουργία αστικής υποδομής στο Βασίλειο του Βοσπόρου, στο *ΜΑΚΕΔΟΝΟΝ*, περιοδική επιστημονική έκδοση της παιδαγωγικής σχολής Φλώρινας του Α.Π.Θ. 2001-2002, Τεύχος 9, 289-302.
- Petropoulos, E.K., 2005.** Hellenic Colonization in Euxineos Pontos: Penetration, Early Establishment, and the Problem of the "Emporion" Revisited, *BAR International Series* 1394, Oxford.
- Petropoulos, E.K., 2010.** Apollos' Cult in the Black Sea Area and the Greek Colonists: Some Remarks, στο E.K. Petropoulos - A.A. Maslennikov (επιμ.), *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*, Thessaloniki, 283-293.
- Petropoulos, M., 2012.** The Greek excavations in Sibari, στο *Alle origini della Magna Grecia, Mobilità, migrazioni, fondazioni*, Atti del cinquantesimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 1-4 Ottobre 2010, Taranto, 1453-1475.
- Pippidi, D.M., 1971.** *I Greci nel Basso Danubio dall'età arcaica alla conquista romana*, Milan.
- Pippidi, D.M., 1975.** Scythica Minora. *Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la mer Noire*, Bucarest-Amsterdam.
- Pippidi, D.M., 1983.** *Inscriptiile din Scythia Minor*, I, Bucarest.
- Poenaru Bordea, G., 1997.** Issues of Greek Mints in the Romanian Coast of the Black Sea, Sixth Century BC to the Third Century AD. A Stage of the Question, στο *130 Years since the Establishment of the Modern Romanian Monetary System*, Proceedings of the Scientific Symposium on "Monetary Systems - Past, Present, Future", National Bank of Romania, 3 may 1997, Bucharest, 58-70.
- Pöhlmann, E., 1999.** Die Schifffahrt in der nördlichen Ägäis in der griechischen Frühzeit, στο E. Chrysos - D. Letsios - H.A. Richter - R. Stupperich (επιμ.), *Griechenland und das Meer*, Beiträge eines Symposiums, Frankfurt, Dezember 1996, Mannheim-Möhenesee, 29-44.
- Pontrandolfo, A. - Rouveret, A., 1992.** *Le tombe dipinte di Paestum*, Modena.
- Powell, T.G.E., 2000.** *The Celts* (reprinted edition), London, (first publication 1958).
- Preda, C., 1968.** *Callatis*, București.
- Procelli, E., 1989.** Aspetti e problemi dell'ellenizzazione calcidese nella Sicilia orientale, *MÉFRA* 101, 679-689.
- Pugliese Carratelli, G. (επιμ.), 1983.** *Megale Hellas. Storia e civiltà della Magna Grecia*, Milano.
- Pugliese Carratelli, G. (επιμ.), 1985.** *Magna Grecia. Il mediterraneo, le metropoleis e la fondazione delle colonie I*, Milano.

- Pugliese Carratelli, G. (επιμ.), 1996.** *I Greci in Occidente*. Catalogo della mostra, Palazzo Grassi, Venezia, Milano.
- Puig, A.M., 1998a.** La localització topogràfica de l'antic port de Rhode (Alt Empordà), στο *XI Colloqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Comerç i vies de comunicació (1000 aC-700 dC)*, Puigcerdà, octubre-novembre de 1997, 115-123.
- Puig, A.M., 1998b.** Aproximació cronològica a la muralla de Rhode. Una defensa en el límit est del nucli de Santa Maria, στο *Empúries 51*, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 139-164.
- Puig, A.M., 2008.** La influència de Rhode en el territori indígena, *Auriga 53*, IV Fòrum Auriga, Barcelona, 26-27.
- Puig, A.M., 2010.** Rhodé (c. 375-195 av. J.-C.), στο *Grecs et indigènes de la Catalogne à la mer Noire*. Actes des rencontres du programme européen Ramses, BiAMA 3, Aix-en-Provence, 79-88.
- Puig, A.M., 2012.** La problemàtica de l'entorn periurbà de Rhode, στο M.C. Belarte - R. Plana Mallart (επιμ.), *Documenta 26, El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat*, Actes del Colloqui internacional, Tarragona, 6-8 maig del 2009, Institut Català d'Arqueologia Clàssica, 83-98.
- Puig, A.M. (υπό δημοσίευση).** *Caracterización de los talleres cerámicos de Rhode (Roses, Catalunya)*, *Colloque international d'archéologie "Contacts et acculturations en Méditerranée occidentale. Hommages à Michel Bats"*, Hyères, 15-18 setembre 2011, BiAMA.
- Puig, A.M. - Martin, A., 2006.** *La colònia grega de Rhode*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, Sèrie Monogràfica 24, Girona.
- Raflaub, K. - Van Wees H. (επιμ.), 2009.** *A Companion to Archaic Greece*, Oxford.
- Raspi Serra, J. (επιμ.), 1990.** *Paestum Idea e immagine*. *Antologia di testi critici e di immagini di Paestum 1750-1836*, Modena.
- Redfield, J.M., 2003.** *The Locrian maidens: love and death in Greek Italy*, Princeton.
- Rescigno, C. (επιμ.), 2012.** *Cuma, il Tempio di Giove e la terrazza superiore dell'acropoli*. *Contributi e documenti*, Venosa.
- Richardson, N., 2009.** In search of an oracle: the Homeric hymn to Apollo, στο L. Athanassaki - R.P. Martin - J.F. Miller (επιμ.), *Apolline Politics and Poetics, International Symposium, Delphi, July 4-11, 2003*, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα, 45-54.
- Rizza, G., 1955.** Leontini: campagne di scavi 1950-1951 e 1951-1952: la necropoli della Valle S. Mauro; le fortificazioni meridionali della città e la porta di Siracusa, *NSc*, 281-376.
- Rizza, G., 1962.** Siculi e greci sui colli di Leontini, *CronCatania I*, 3-27.
- Rizza, G., 1978.** Leontini nell'VIII e nel VII secolo a.C., *CronCatania I7*, 26-37.
- Rizza, G., 1980-81.** Attività dell'Istituto di Archeologia dell'Università di Catania: scavi e ricerche in Sicilia negli anni 1976-79, *Kokalos* 26-27, 764-770.
- Rizza, G., 1981.** Leontini e Katane nell'VIII e nel VII secolo a.C., *ASAtene* 59, 313-317.
- Rizza, G. (επιμ.), 1982 (1991).** Scavi nelle necropoli di Leontini (1977-1982), *CronCatania 21*.
- Roebuck, C., 1984.** *Ionian Trade and Colonization*, Chicago.
- Rolley, C., 1996.** *Sculpture in Magna Graecia*, στο G.P. Carratelli (επιμ.), *The Western Greeks. Exhibition Catalogue*, Palazzo Grassi, Venice, March-December 1996, Milan, 369-398.
- Rothé, M.P. - Tréziny, H., 2005.** *Carte Archéologique de la Gaule. Marseille et ses alentours*, 13/3, Paris.
- Roubis, D., 2012.** Ricognizioni infrasito a Santa Maria d'Anglona (Tursi - MT): primi dati, στο M. Osanna - G. Zuchtriegel (επιμ.), *AMFI SIRIOS ROAS, Nuove ricerche su Eraclea e la Siritide*, Venosa, 291-304.
- Rouillard, P., 1991.** *Les grecs et la Péninsule Ibérique du VIIe au IVe siècle avant J.-C.*, Publications du Centre Pierre, Paris.
- Ruga et al., 2005.** Ruga A. - Roubis D. - Rescigno C. - Fiorillo R., Ricerche nella chora meridionale di Crotone: prospezioni e scavi (1990-1991), στο R. Belli Pasqua - R. Spadea (επιμ.), *Kroton e il suo territorio tra VI e V secolo a.C. Aggiornamenti e nuove ricerche*. Atti del Convegno di Studi, Crotone, 3-5 marzo 2000, Crotone, 149-206.
- Rutter, N.K., 1997.** *Greek Coinages of Southern Italy and Sicily*, London.
- Samara-Kauffmann, A. (επιμ.), 2008.** Η θάλασσα θεών, ηρώων και ανθρώπων στην αρχαία ελληνική τέχνη, Αθήνα.
- Samoylova, T.L. (επιμ.), 2001.** *Ancient Greek Sites on the Northwest Coast of the Black Sea*, Hellenic Foundation Culture Odessa Branch, Kiev.
- Sanmanti-Greco, E., 1992.** Massalia et Emporion: une origine commune deux destins différents, στο M. Bats - G. Bertucchi - G. Congres - H. Tréziny (επιμ.), *Marseille grecque et la Gaule*, actes du Colloque international d'Histoire et d'Archéologie et du Ve Congrès archéologique de Gaule méridionale, Marseille, 18-23 novembre 1990, *EtMass*, 3, 27-41.
- Santoro, S., 2012.** Epidamnus/Dyrrachion: Nascita e sviluppo della città fra VII e VI sec. A.C., στο G. De Marinis - G.M. Fabrinis - G. Paci - R. Perna - M. Silvestrini (επιμ.), *I processi formativi ed evolutivi della città in area adriatica*, *BAR International Series* 2419, 9-22.
- Santos, M., 2008.** L'arqueologia grega a Empúries. Un discours en construcció, στο *Dossier, 100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries. Hipòtesis i certeses*, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 39, Figueres, 49-79.
- Santos, M. - Castanyer, P. - Tremoleda, J., 2013.** Emporion arcaica: los ritmos y las fisonomías de los dos establecimientos originarios, a partir de los últimos datos arqueológicos, στο S. Bouffier - A. Hermay (επιμ.), *L'Occident grec de Marseille à Mégara Hyblaea. Hommages à Henri Tréziny*, *BiAMA* 13, 103-113.
- Sasel-Kos, M., 1993.** Cadmos and Harmonia in Illyria, *Arheoloski Vestnik* 44, Ljubljana, 113-136.
- Schmidt, M., 1996.** Southern Italian and Sicilian Vases, στο G.P. Carratelli (επιμ.), *The Western Greeks. Exhibition Catalogue*, Palazzo Grassi, Venice, March-December 1996, Milan, 443-456.
- Schwarzmaier, A., 2011.** Die Masken aus der Nekropole von Lipari, *Palilia* 21, Wiesbaden.
- Scibona, G., 1986.** Punti fermi e problemi di topografia antica a Messina, *AttiTaranto* 26, 433-458.
- Settis, S. - Parra, M.C. (επιμ.), 2005.** *Magna Graecia. Archeologia di un sapere*, Milano.

- Shaw, J.W., 1989. Phoenicians in southern Crete, *AJA* 93, 165-183.
- Shepherd, G., 1995. The Pride of most colonials: burial and religion in the Sicilian colonies, στο T. Fischer-Hansen (επιμ.), *Ancient Sicily*, Acta Hyperborea 6, Copenhagen, 51-82.
- Sibari e la Sibaritide 1993. Atti del XXXII Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto-Sibari, 7-12 ottobre 1992, Istituto per la storia e l'archeologia della Magna Grecia, Taranto.
- Spadea, R., 1979. Fonti su un insediamento della Piana di S.Eufemia Lamezia (Terina?), *Klarchos* XXI, 5-53.
- Spadea, R., 1996. *Il tesoro di Hera. Scoperte nel santuario di Hera Lacinia a Capo Colonna di Crotone*. Catalogo della mostra, Roma, Milano.
- Spigo, U., 1980-81. Lentini, *Kokalos* 26-27, 789-794.
- Spigo, U., 1998. Alcune note sulla coroplastica arcaica e del V secolo a.C. dal Bothros di Eolo, στο L. Bernabò Brea - M. Cavalier (επιμ.), *Melgunis Lipàra IX, Topografia di Lipari in età greca e romana*, vol. II *La città bassa*, Palermo, 411-421.
- Stipcevic, A., 1977. *The Illyrians. History and Culture*, μετ. S.C. Burton, Noyes Press, New Jersey, (αλβανική μετάφραση: Ilirët, Tirana, 2002).
- Stocker, R.S., 2009. *Illyrian Apollonia. Toward a new Ktisis and Developmental History of the Colony*, PhD Thesis, Columbus: The Ohio State University (<http://etd.ohiolink.edu>).
- Strootman, R., 2005. Kings against Celts: Deliverance from barbarians as a theme in Hellenistic royal propaganda, στο K. Enenkel - I.L. Pfeijffer (επιμ.), *The Manipulative Mode: Political Propaganda in Antiquity*, Leiden, 101-141.
- Suceveanu, A. - Angelescu, M.V. (επιμ.), 2005. *Histria. Ghid album*, Constanta.
- Talmaçhi, G., 2011. *The coinage of the West-Pontic cities of Histria, Callatis and Tomis during the autonomous era. Iconography, legend, metrology, chronology and countermarking*, Cluj-Napoca.
- Taranto e il Mediterraneo 2001-2002. Taranto e il Mediterraneo, Nuovi documenti dai territori tarantini, Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 12-16 ottobre 2001, Atti Taranto 41, Taranto.
- Taranto nella civiltà 1971. Taranto nella civiltà della Magna Grecia, Atti del decimo Convegno di Studi Sulla Magna Grecia, Taranto, 4-11 ottobre 1970, Atti Taranto 10, Taranto.
- The Western Greeks 1996. G.P. Carratelli (επιμ.), *The Western Greeks*. Exhibition Catalogue, Palazzo Grassi, Venice, March-December 1996, Milan.
- Thomas, C.G. - Conant, C., 1999. *Citadel to City-State: The Transformation of Greece, 1200-700 B.C.E.* Indiana University Press. Bloomington-Indianapolis.
- Tine Bertocchi, F., 1964. *La pittura funeraria apula*, Napoli.
- Tiverios, M., 2008. Greek Colonisation of Northern Aegean, στο G.R. Tsetschlade (επιμ.), *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/2, Leiden/Boston: Brill, 1-154.
- Tolstikov, V.P., 2003. Panticapaeum, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. I, Archaeological Institute of Northern Greece, Thessaloniki, 707-758.
- Tolstikov, V.P., 2010. The Early Temple of Apollo on the Acropolis of Panticapaeum: Questions of Dating, typology and the periods of its Construction, στο E.K. Petropoulos - A.A. Maslennikov (επιμ.), *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*, Thessaloniki, 335-365.
- Trendall, A.D., 1936. *Paestan pottery: a study of the red-figured vases of Paestum*, London.
- Tréziny, H., 1989. *Kaulonia, I: Sondages sur la fortification nord (1982-1985)*, Naples.
- Tréziny, H. (επιμ.), 2010. *Greco et indigènes de la Catalogne à la mer Noire*, BiAMA 3, Aix-en-Provence - Paris.
- Tsangari, D.I., 2007. *Corpus des monnaies d'or, d'argent et de bronze de la Confédération étolienne*, Athènes.
- Tsetschlade, G.R., 2006. Revisiting ancient Greek colonization, στο G.R. Tsetschlade (επιμ.), *Greek Colonisation an account of Greek Colonies and other Settlements overseas*, vol. I, Leiden/Boston: Brill.
- Tsetschlade, G.R., 2009. The Black Sea Area, στο K. Raflaub - H. Van Wees (επιμ.), *A Companion to Archaic Greece*, Oxford, 330-346.
- Tsetschlade, G.R. (επιμ.), 1998. The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical interpretation of archaeology, *Historia Einzelschriften* 121, Stuttgart.
- Tsetschlade, G.R. (επιμ.), 2006. *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/1, Leiden/Boston: Brill.
- Tsetschlade, G.R. (επιμ.), 2008. *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, Mnemosyne Suppl. 193/2, Leiden/Boston: Brill.
- Tusa, V., 1977. Nuovi rinvenimenti nell'area del santuario della Malophoros a Selinunte, *CronCatania* 16, 115-118.
- Vallet, G., 1958. *Rhégion et Zancle: Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du détroit de Messine*, Paris.
- Vallet, G., 1976. Avenues, quartiers et tribus ou comment compter les cases d'un damier, στο *L'Italie préromaine et la Rome républicaine, Mélanges offerts à Jacques Heurgon*, Roma, 1021-1032.
- Vandersleyen, C., 2013. *Le rapport d'Ounamon (vers 1065 avant J.-C.). Analyse d'une mission manquée*, Bruxelles.
- Vassalo, S., 1993-94. Ricerche nella necropoli orientale di Himera in località Pestavecchia (1990-1993), *Kokalos* 39-40, 1243-1255.
- Vassalo, S., 1996. La territorio di Himera in età arcaica, *Kokalos* 42, 1243-1255.
- Velia 2006. Atti del XLV Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto-Marina di Ascea, 21-25 settembre 2005, Taranto.
- Velkov, V., 1969. Mesambria-Mesembria-Nessèbre, στο *Nessèbre I, Sofia*, Edition de l'Académie bulgare des sciences, 9-27.
- Verger, S., 2003. Des objets gaulois dans les sanctuaires archaïques de Grèce, de Sicile et d'Italie, *CRAI*, 525-573.
- Wells, P., 2012. *How Ancient Europeans Saw The World: Visions, Patterns, and the Shaping of the Mind in Prehistoric Times*, Princeton-New Jersey.
- Wentker, H., 1956. Die Ktisis von Gela bei Thucydides, *RM* 63, 129-139.
- Wilkes, J., 1992. *The Illyrians*, Blackwell, Oxford.

Wilkes, T. - Fischer-Hansen, T., 2004. The Adriatic Sea, στο M.H. Hansen - T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford University Press, 328-337.

Wilson, N.G. (επιμ.), 2005. *Encyclopedia of Ancient Greece*, Routledge.

Witt, C.M., 1997. *Barbarians on the Greek Periphery? Origins of Celtic Art*, (αδην. διδ. διατριβή), University of Virginia [<http://www2.iath.virginia.edu/Barbarians/Essays/interaction.html> ημερομηνία επισκέψεως 3.8.2013].

Witt, C.M., 2006. The Celts, στο A. Erskine (επιμ.), *A Companion to Ancient History*, Oxford, 284-298.

Zancani Montuoro, P. - Zanotti-Bianco, U., 1951-1965. *Heraion alla foce del Sele*, I (1951), II (1965), Roma.

Zege, M., 1986. D'anciens témoignages de l'art à Durrës (στα αλβανικά με γαλλική περίληψη), *Iliria* XVI, I, 179-185.

Zubar et al., 2005. Zubar, V.M. - Buiskikh, A.V. - Kravchenko, E.A. - Buysaeva, M.V., *Khersones Tauris'kii u tretii chverti VI-seredeni Ist. do. n. e.* [Tauric Chersonesos in the third quarter of the 6th-middle 1st centuries B.C.], Kiev.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Anokhin, V.A., 2011. Античные Монеты Северного Причерноморья (*Ancient Coins of the Northern Black Sea Coast*), Kiev.

Avram, A. - Hind, J. - Tsetskhladze, G.R., 2004. The Black Sea Area, στο M.H. Hansen - T.H. Nielsen (επιμ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis. An Investigation conducted by the Copenhagen Polis Centre for the Danish National Research Foundation*, Oxford, 924-973.

Brenot, C., 1982. Nouvelles recherches sur le monnayage d'argent de Marseille du IVe au Ier siècle av. J.-C., στο T. Hackens - R. Weiller (επιμ.), *Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics I Ancient Numismatics, Berne September 1979*, Association internationale des numismates professionnels, Louvain-La-Neuve, Luxembourg, 187-197.

Brenot, C., 1992. Une étape du monnayage de Marseille: les émissions du Ve s. av. J.-C., στο M. Bats - G. Bertucchi., G. Congres - H. Tréziny (επιμ.), *Marseille grecque et la Gaule*, Actes du Colloque international d'Histoire et d'Archéologie et du Ve Congrès archéologique de Gaule méridionale, Marseille, 18-23 novembre 1990, *EtMass* 3, 245-253.

Brousseau, L., 2010. Sybaris et l'origine de la monnaie de bronze, *RBN* 156, 23-34.

Brousseau, L., 2013. La naissance de la monnaie de bronze en Grande Grèce et en Sicile, στο C. Grandjean - A. Moustaka (επιμ.), *Aux origines de la monnaie fiduciaire. Traditions métallurgiques et innovations numismatiques*, Actes de l'atelier international des 16 et 17 novembre 2012 à Tours, (Ausonius Scripta Antiqua 55), Bordeaux, 81-96.

Caccamo Caltabiano, M., 1993. *La monetazione di Messana: con le emissioni di Rhegion dell'età della tirannide*, AMUGS XIII, Berlin - New York.

Callataÿ, F.d., 1997. *L'histoire des guerres mithridatiques vues par les monnaies*, Louvain-la-Neuve.

Callataÿ, F.d., 1998. Le derniers Alexandres postumes d'Odessos à la lumière d'une trouvaille récente, στο U. Peter (επιμ.), *Stefanos Nomismatikos*, Edith Schönert Geiss, sum 65 Geburtstag, Berlin, 169-192.

Campo, M., 2006. La moneda a Rhode: producció; circulació, στο A.M. Puig - A. Martin (επιμ.), *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica del. MAC 23, Girona, 575-583.

Ceka, H., 1972. *Questions de Numismatique illyrienne*, Tirana.

Chevillon, J.A., 2002. Les monnaies archaïques d'Emporion présentes dans le trésor d'Auriol, *BSFN* 57e année, (2 février, 2002), 30-33.

De la Tour, H., 1994. *Atlas de monnaies gauloises*, Paris.

Depeyrot, G., 1999. Les monnaies hellénistiques de Marseille, *Moneta* 16, Weiterren.

Fischer-Boscher, W., 1999. *Chronologie der Didrachmenprägung von Tarent: 510-280 v. Chr.* Antike Münzen und Geschnittene Steine, Band XIV, Berlin-New York.

Furtwängler, A.E., 1978. *Monnaies grecques en Gaule: le trésor d'Auriol et le monnayage de Massalia 525/520-460 av. J.-C.*, Typos: Monographien zur antiken Numismatik, Office du Livre, Fribourg.

Gjongecaj, S., 1998. Le trésor de Kreshpan (Albanie), RN 153, 81-102.

Gjongecaj, S. - Picard, O., 1999. La circulation monétaire à Apollonia, στο P. Cabanes, (επιμ.), *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité*, vol. III, Actes du IIIe colloque international de Chantilly, 16-19 octobre 1996, Paris, 91-98.

Gjongecaj, S. - Picard, O., 2000. Trésors de monnaies de bronze d'Apollonia d'Illyrie, στο B. Kluge - B. Weisser (επιμ.), XII. *Internationaler Numismatischer Kongress Berlin 1997*, Akten-Proceedings-Actes I, Berlin, 351-356.

Gjongecaj, S. - Picard, O., 2001. Apollonia et le monnayage épirote : le trésor de Bakërr, RN 157, 233-249.

Herzfelder, H., 1957. *Les monnaies d'argent de Rhégion frappées entre 461 et le milieu du IVe siècle av. J.C.*, Paris.

Hobbs, R., 1996. *British Iron Age Coins in the British Museum*, London.

Holloway, R.R., 1978. *Art and Coinage in Magna Graecia*, Bellinzona.

Hoover, O.D., 2012. *Handbook of Coins of Sicily (including Lipara). Civic, Royal, Siculo-Punic, and Romano-Sicilian Issues. Sixth to First Centuries BC*, Lancaster-London.

Jenkins, G.K., 1983. *Terina*, Bellinzona.

Karayotov, I., 1994. *The Coinage of Mesambria, vol. I, Silver and Gold Coins of Mesambria*, Sozopol.

Karayotov, I., 2007. Le monnayage de Messambria et les monnayages d'Apollonia, Odessos et Dionysopolis, στο D.V. Grammenos - E.K. Petropoulos (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea*, Vol. 2, Archaeopress, Oxford, 127-174.

Karayotov, I., 2009. *The Coinage of Mesambria, vol. II, Bronze Coins of Mesambria*, Burgas.

Keuren, F.v., 1994. *The Coinage of Heraclea Lucaniae*, Rome.

Kraay, C.M., 1976. *Archaic and Classical Greek Coins*, New York.

Nash, D., 1987. *Coinage in the Celtic World*, London.

Noe, S.P., 1984. *The Coinage of Metapontum, Parts I and 2*, New York.

Penna, B., 2006. *Chalkous for everyday dealings. The unknown world of bronze coinage*. Welfare Foundation for Social and Cultural Affairs - Benaki Museum, Athens, 61-65.

Picard, O. - Gjongecaj, S., 1998. Trésor d'Apollonia 1941, RN 153, 103-105.

Picard, O. - Gjongecaj, S., 2000. Les Drachmes d'Apollonia à la vache allaitant, RN 155, 137-160.

Price, M.J., 1968. Mithridates VI Eupator, Dionysus and the Coinages of the Black Sea, NC 8, 1-12.

Price, M.J., 1991. *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaeus*, Zurich-London.

Prokopov, I.S., 2009. The imitations of late Thasian tetradrachms: chronology, classification and dating, στο N. Holmes (επιμ.) *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress*, Glasgow, 337-349.

Rutter, N.K., 1997. *The Greek Coinages of Southern Italy and Sicily*, London.

Rutter, N.K., 2001. *Historia Nummorum. Italy*, The British Museum, London.

Shelov, D.B., 1978. Coinage of the Bosphorus VI-II Centuries B.C., *BAR International Series 46*, Oxford.

Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 1993. Vol. IX, The British Museum, Part I, *The Black Sea*, London.

Sylloge Nummorum Graecorum Greece 2007. Vol.V, Numismatic Museum, Athens, *The A.G. Soutzos Collection*, Athens.

Talmaçchi, G.M., 2006. Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis : circulation et contexte, *Moneta* 51, Wetteren.

Talmaçchi, G., 2011. *The coinage of the West-Pontic cities of Histria, Callatis and Tomis during the autonomous era. Iconography, legend, metrology, chronology and countermarking*, Cluj-Napoca.

Williams, R.T., 1992. *The Silver Coinage of Velia*, London.

Villaronga, L., 1991. Les rapports numismatiques entre Massalia et Emporion, *NumAntCl* 20, 85-92.

Voukelatos, J., 2011. The Triskeles on Ancient Greek Coins, *NomKron* 29, 7-16.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

http://river.blg.uc.edu/mrap/mrap_en.html
Davis et al., 2002: The Mallakstra Regional Archaeological Project

<http://www.tesisenxarxa.net/TDX-0625107-143754/>
Thesis Doctorales en Red

<http://sites.univ-provence.fr/ccj/>
EtMass.Etudes Massaliètes, Aix-en-Provence, Centre Camille Jullian

<http://www.progettodurres.unipr.it>
La Missione Archaeologica Italiana a Durazzo

http://www.efa.gr/Sites/acc_sites_albanie.htm
Fouilles de l'Ecole française d'Athènes en Albanie

<http://asklapiadas.ancients.info/index.html>
Petranyi, G., 2013. *Coinage of the two Greek Illyrian city staes, Apollonia and Dyrrhachium*

<http://finds.org.uk/CCl/>
Oxford University Celtic Coin Index

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΛΗΜΜΑΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Αλεξανδρή, Ο., 1972. Ψαρομηλίκου 4, ΑΔ 27, Χρον., 144, πίν. 86δ.

Αλεξανδρή, Ο., 1989. *Το Πνεύμα και το Σώμα. Οι Αθλητικοί Αγώνες στην Αρχαία Ελλάδα*, Κατάλογος περιοδικής έκθεσης, Αθήνα.

Ανδρειωμένου, Α., 1983. Γεωμετρική και υπογεωμετρική κεραμική εξ Ερετρίας. V, ΑΕ 1983, 161-192.

Βοκοτοπούλου, Ι.Π., 1973. *Οδηγός Μουσείου Ιωαννίνων*, Υπουργείο Πολιτισμού - Γενική Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεως, Αθήνα.

Δάκαρης, Σ., 1967. Ανασκαφή του ιερού της Δωδώνης, ΠΑΕ, 33-54.

Δανάλη-Γκιολέ, Κ., 1986. Η πάλη του Ηρακλή και του Τρίτωνα στα αθηναϊκά μελανόμορφα αγγεία. Μια προσπάθεια ερμηνείας, ΑΔ 41, Μελέται, 331-338.

Δεσπίνης, Γ. - Στεφανίδου-Τιβεριού, Θ. - Βουτυράς, Εμμ., 2003. *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης*, 2, Θεσσαλονίκη.

- Ευαγγελίδης, Δ.Ε., 1952. Η ανασκαφή της Δωδώνης, ΠΑΕ, 279-306.
- Καλτσάς, Ν. - Fachard, S. - Ψάλτη, Α. - Γιαννοπούλου, Μ. (επιμ.), 2010. *Ερέτρια, Ματιές σε μία αρχαία πόλη*, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα, Αθήνα.
- Κατσαδήμα, Ι.Κ., 2008. Τρόποι μαντείας, στο Κ. Ζάχος (επιμ.) *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων*.
- Μπαϊράμη, Κ., 2004. Περίκες ρυθμού Κερτς με παράσταση Αμαζονομαχίας από τη Ρόδο, ΑΔ 55, Μελέτες, 193-212.
- Παπαβασιλείου, Γ., 1913. Ερετρικός νόμος, ΑΕ, 210-215.
- Ρομποτή, Ε., 2008. [21.8.2008]. Αγγεία του Κερτς. Encyclopaedia of the Hellenic World, Black Sea, <http://www.ehw.gr/l.aspx?id=10793>
- Σγουροπούλου, Χ., 2004. Η εικονογραφία των γυναικείων κεφαλών στα αγγεία Κέρτς, ΑΔ 55, Μελέτες, 213-234.
- Τιβέριος, Μ., 1996. *Ελληνική Τέχνη: Αρχαία Αγγεία*. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Ahlberg-Cornell, G., 1984. *Herakles and the Sea-Monster in Attic Black-Figure Vase-Painting*, Stockholm.
- Almagro, E., 1949. Cerámica griega gris de los siglos VI y V a. de J. C. en Ampurias, *Rivista di Studi Liguri* 15, 62-122.
- Almagro, M., 1952. *Las inscripciones ampuritanas griegas, ibéricas y latinas*, Monografías Ampuritanas II, Barcelona.
- Aquilué, X. - Castanyer, P. - Santos, M. - Tremoleda, J., 1999. *Empúries, Guies del Museu d'Arqueologia de Catalunya*, Tarragona.
- Aquilué, X. - Monturiol, J. (γεν. εποπτεία), 2006. *Pescadors de l'antiga Empúries*, Exposició, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Girona.
- Aurigny, H., 2012. *Éléments sculptés du trésor des Marseillais*, στο M. Garsson (επιμ.), *Le Trésor des Marseillais: 500 av. J.-C., l'éclat de Marseille à Delphes*, 220-241.
- Aurigny, H. - Hermary, A., 2012. *Le décor sculpté du trésor*, στο M. Garsson (επιμ.), *Le Trésor des Marseillais: 500 av. J.-C., l'éclat de Marseille à Delphes*, Paris, 74-87.
- Avila, R.A.J., 1983. *Bronzene Lanzen und Pfeilspitzen der griechischen Spätbronzezeit*, PBF V. 9, C.H. Beck Verlag, München.
- Baitinger, H., 2001. *Die Angriffswaffen aus Olympia*, OF XXIX., Walter de Gruyter, Berlin.
- Bakir, G., 1981. *Sophilos. Ein Beitrag zu seinem Stil, Keramikforschungen* IV, Mainz am Rhein.
- Bats, M., 1993. Amphores massaliètes, στο M. Py (γεν. εποπτεία), *Dicocer. Dictionnaire des céramiques antiques (VIIème s. av.n.è.-VIIème s. de n.è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara 6, 60-63.
- Beazley Addenda². T.H. Carpenter, *Beazley Addenda. Additional References to ABV, ARV² & Paralipomena*, Oxford 1989².
- Benton, S., 1953. Further excavations at Aetos, BSA 48, 255-361.
- Bertucchi, G., 1992. Les amphores et le vin de Marseille, Ve s. av. J.-C. - IIe s. ap. J.-C., *RANarb* 25, Paris.
- Bianco, S. - Crupi, G.S. - Pasquino, M.D., 2012. Il deposito votivo di proprietà Favale: la coroplastica, στο M. Osanna - G. Zuchtriegel (επιμ.), *AMFI SIRIOS ROAS. Nuove ricerche su Eraclea e la Siritide*, Venosa, 161-180.
- Blech, M., 1994. Terracotas en Ampurias, στο P. Cabrera - R. Olmos - E. Sanmarti (επιμ.), *Iberos y Griegos: lecturas desde la diversidad, Simposio Internacional, Ampurias, 1991*, Huelva Arqueológica XIII, 1-2, Huelva, 87-114.
- Blech, M., 1996. Terracotas arcaicas de la Península Ibérica, στο R. Olmos - P. Rouillard (επιμ.), *Formes archaïques et art ibérique. Formas arcaicas y arte ibérico*, Collection de la Casa de Velázquez 59, Madrid, III-128.
- Boardman, J., 1995. *Αθηναϊκά Ερυθρόμορφα Αγγεία*, Κλασική Περίοδος. μετ. Ελευθερία Παπουτσάκη-Σερμπέτη, Ινστιτούτο του Βιβλίου-Μ. Καρδαμίτσα, Σειρά Άρτεμις, Αθήνα.
- Bommelaer, J.F. (επιμ.), 1997. *Marmaria, le sanctuaire d'Athéna à Delphes*, Paris.
- Bosch Gimpera, P., 1938. *L'art grec a Catalunya*, Barcelona.
- Bosch Gimpera, P. - Serra-Ràfols, J.C., 1951-57. *CVA. Espagne. Musée Archéologique de Barcelona*, Fasc. I, Barcelona.
- Brunner, M., 2010. Η αγορά: Οικονομική ζωή, Νομίσματα και Νομισματοκοπία στην Ερέτρια, στο Ν. Καλτσάς - S. Fachard - Α. Ψάλτη - Μ. Γιαννοπούλου (επιμ.), *Ερέτρια, Ματιές σε μια αρχαία πόλη*, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα, Αθήνα, 166-170.
- Cairns, F., 1984. *Χρήματα δόκιμα: IG XII, 9, 1273 and 1274 and the Early Coinage of Eretria*, ZPE 54, 145-155.
- Canós, I., 2002. *L'épigraphie grega a Catalunya*, Hungarian Polis Studies 9, Debrecen, A. Ascher, Berlin.
- Croissant, E., 1992. Sybaris: La production artistique, *Sibari e la Sibaritide*, Atti Taranto XXXII, 539-559.
- Curtius, E. - Adler, F., 1896. *Olympia. Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung* : V. Die Inschriften von Olympia/ bearb. von W. Dittenberger und K. Purgold., A. Ascher, Berlin.
- D'Amore, L., 2007. *Iscrizioni greche d'Italia. Reggio Calabria*, Rome.
- Danner, P., 1989. *Griechische Akrotere der archaischen und klassischen Zeit*, Roma.
- Daux, G., 1923. Les deux trésors, στο *Fouilles de Delphes II, topographie et architecture. Le sanctuaire d'Athéna Pronaia* I, Paris.
- Daux, G., 1936. *Pausanias à Delphes*, Paris.
- Daux, G., 1958. Le trésor de Marseille à Delphes, BCH 82, 360-364.
- De Hoz, J., 1995. Ensayo sobre la epigrafía griega de la Península ibérica, *Veleia* 12, 151-180.
- De Hoz, M.P., 1997. Epigrafía griega en Hispania, *Epigraphica* 59, 29-97.
- De La Coste-Messelière, P., 1936. *Au musée de Delphes, Recherches sur quelques monuments archaïques et leur décor sculpté*, De Boccard, Paris.
- Di Pasquale, G. (επιμ.), 2010. *Vinum nostrum. Arte, scienza e miti del vino nelle civiltà del Mediterraneo antico*, Firenze.
- Eidinow, E., 2007. *Oracles, Curses and Risk among the Greeks*, Oxford University Press, Oxford.
- Ferrari, G., 1986. Eye-Cup, RA N.S., Fasc. I, 5-20.
- Fraenkel, E., 1954. Neues Griechisch in Graffiti, *Glotta* 34, 42-47.
- Frielinghaus, H., 2011. Die Helme von Olympia, Ein Beitrag zu Waffen Weihungen in griechischen Heiligtümern, OF XXXIII, Walter de Gruyter, Berlin, Anhang II.

- García Bellido, A., 1948. *Hispania Graeca* I-II, Barcelona.
- Gascó, J. - Pueyo, Chr., 2003. Et si les prétendus "talons de lance" de type launacien étaient des poupées d'arc, *BSPF* 100, I, 141-154.
- Giardino, L., 2012. Il ruolo del sacro nella fondazione di Eraclea di Lucania e nella definizione del suo impianto urbano. Alcuni spunti di riflessione, στο M. Osanna - G. Zuchtriegel (επιμ.), *AMFI SIRIOS ROAS. Nuove ricerche su Eraclea e la Siritide*, Venosa, 89-118.
- Glynn, R., 1981. Herakles, Nereus and Triton, *AJA* 85, 121-132.
- Hampe, R. - Jantzen, U., 1937. *OlBer* I, Walter de Gruyter, Berlin.
- Haspels, C.H.E., 1936. *Attic Black-figured Lekythoi*, Paris.
- Hatzivassiliou, E., 2010. Athenian Black Figure Iconography between 510 and 475 B.C., *Tübinger Archäologische Forschungen* 6, Rahden.
- Hedreen, G., 2007. Involved spectatorship in Archaic Greek art, *Art History*, 30.1, 217-246.
- Herdejürgen, H., 1971. *Die tarentinischen Terrakotten des 6. bis 4. Jahrhunderts v. Chr. im Antikenmuseum Basel*, Basel.
- Kilian, K., 1973. Zum italischen und griechischen Fibelhandwerk des 8 und 7. Jhs, *hambBeitr* A 3.
- Kleibrink, M., 2010. *Parco Archeologico "Lagaria" a Francavilla Marittima presso Sibari*, Rossano.
- Kunisch, N., 1990. Die Augen der Augenschalen, *AntK* 33, 20-27.
- Kunze, E., 1938. Bronzereliefs, *OlBer* II, Walter de Gruyter, Berlin, 126-128.
- Kunze, E., 1961. Waffen Weihungen, *OlBer* VIII, Walter de Gruyter, Berlin, 83-110.
- Kunze, E., 1967. Waffen Weihungen, *OlBer* VIII, Walter de Gruyter, Berlin, 83-110.
- Kunze, E., 1991. Beinscheinen, *OF* XXI, Walter de Gruyter, Berlin.
- Kunze, E. - Schleif, H., 1937-1938. Waffenfunde Schilde, *OlBer* II, Walter de Gruyter, Berlin, 67-103.
- Langlotz, E., 1975. *Studien zur nordostgriechischen Kunst*, Mayence.
- Lentini, M.C. - Blackman, D.J. - Pakkanen, J., 2008. The shipsheds of Sicilian Naxos: a second preliminary report, 2003-6, *BSA* 103, 299-366.
- Lerat, L. - Pouilloux, J. - Amandry, P., 1950. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1949, *BCH* 74, 316-328.
- Lhôte, É., 2006. *Les lamelles oraculaires de Dodone*, Genève.
- Mar, R. - Ruiz de Arbulo, J., 1993. *Ampurias romana. Historia, Arquitectura y Arqueología*, AUSA, Sabadell.
- Marcadé, J., 1949. Un casque crétois trouvé à Delphes, *BCH* LXXIII, 421-436.
- Marcadé, J., 1992. À propos du décor en marbre des monuments de Marmaria, στο J.F. Bommelaer (επιμ.), *Delphes. Centenaire de la Grande Fouille réalisée par l'École française d'Athènes, 1892-1903, Actes du Colloque Paul Perdrizet, Strasbourg, 6-9 novembre 1991*, Leiden, 252-262.
- Marcadé, J., 1993. Acrotères delphiques, *RA*, 3-32.
- Marcadé, J. - Croissant, F., 1991. La sculpture en pierre, στο *Guide de Delphes, le musée, Sites et monuments* 6, École française d'Athènes, Paris, 29-139.
- Mertens-Horn, M., 1992. Die Archaischen Baufriesen aus Metapont, *RM* 99, 1-122.
- Müller-Karpe, H., 1959. Beiträge zur Chronologie der Urnenfeldzeit nördlich und südlich der Alpen, *Römisch-germanische Forschungen* XXII, Taf. 8, II.
- Nicole, G., 1911. *Catalogue des vases peints du Musée National d'Athènes*, Paris.
- Paralipomena.** J.D. Beazley, *Paralipomena. Additions to Attic Black-figure Vase-painters and to Attic Red-figure Vase Painters*, Oxford 1971².
- Payne, H. - Dunbabin, T.J. - Blakeway, A., 1940. *The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia. Excavations of the British School of Archaeology at Athens, 1930-1933. Architecture, Bronzes, Terracottas*, Vol. I, Oxford.
- Perdrizet, P., 1908. *Fouilles de Delphes V: Monuments figurés: Petits bronzes, terres-cuites, antiquités diverses*, Albert Fontemoing, Paris.
- Philipp, H., 1981. Bronzeschmuck aus Olympia, *OF* XIII, Walter de Gruyter, Berlin.
- Philipp, H., 2004. Archaische Silhouettenbleche und Schildzeichen in Olympia, *OF* XXX, Walter de Gruyter, Berlin.
- Picard, Ch., 1927. Art archaïque (suite): Les trésors ioniques, στο *Fouilles des Delphes IV, Monuments figurés: sculpture* 2, Paris.
- Poli, N., 2010. *Collezione Tarentina del Civico Museo di Storia ed Arte di Trieste. Coroplastica Arcaica e Classica, Quaderni di Archeologia* 3, Civici Musei di Storia ed Arte, Trieste.
- Popham, M., 1987. An Early Euboean Ship, *OJA* 6, 353-359.
- Popham, M. - Lemos, I.S., 1996. *Lefkandi III, The Tomba Cemetery, The excavations of 1981, 1984, 1986 and 1992-4, Plates, Suppl. of British School at Athens*, Oxford.
- Prestianni-Giallombardo, A.M., 2002. L' oracolo di Dodona e le navigazioni adriatiche nei secoli VI-IV A.C., στο M. Luni - L. Braccisi (επιμ.), *I Greci in Adriatico, Atti del convegno internazionale, Urbino 1999, 21-24 ottobre, Hesperia* 15, L' ERMA di BRETSCHNEIDER, Roma, 123-136.
- Py, M., 1978. Quatre siècles d'amphore massaliète. Essai de classification des bords, *Figlina* 3, 1-24.
- Rolley, C., 1977. *Fouilles des Delphes V, Les trépieds à cuve clouée*, Paris.
- Rolley, C., 1979. *Museum of Delphi, Bronzes*, Limoges.
- Rondi-Costanzo, C., 1997. Corail de Béziers, du Midi de la Gaule et de Méditerranée entre le VIIe et le IIIe s. av. J.-C., στο D. Ugolini (γεν. εποπτεία), *Languedoc occidental protohistorique. Fouilles et recherches récentes. VIe-IVe s. av. J.-C.*, Travaux du Centre Camille Jullian 19, Aix-en-Provence, 197-239.
- Rondi-Costanzo, C. - Ugolini, D., 2000. Le corail dans le bassin nord-occidental e la Méditerranée entre le VIe et le IIe s. av. J.-C., στο J.P. Morel - C. Rondi-Costanzo - D. Ugolini (επιμ.), *Corallo di ieri, corallo di oggi: Atti del convegno, Ravello, Villa Rufolo, 13-15 dicembre 1996, Scienze e materiali del patrimonio culturale* 5, Bari, 177-191.
- Salviat, F., 1981. Le trésor des Marseillais à Delphes et sa dédicace, *Archéologie du Midi méditerranéen* 3, *Lettres d'information du CRA*, Valbonne.
- Sanmartí, E. - Castanyer, P. - Tremoleda, J., 1990. Les amphores massaliètes d'Emporion, du milieu du VIe au milieu du IVe a.

av. J.-C., στο M. Bats (διευθ. έκδ.), *Les amphores de Marseille grecque. Chronologie et diffusion (VIe-ler s. av. J.-C.)*. Actes de la Table Ronde de Lattes, 1989, Trav. du Centre Camille-Jullian 7/ EtMass 2, Lattes/Aix-en-Provence, 165-170.

Sellers, E., 1892-1893. Three Attic Lekythoi from Eretria, *JHS* 13, 1-12.

Snodgrass, A.M., 1964. Early Greek Armour and Weapons from the end of Bronze Age to 600 B.C.

Söldner, M., 1994. Ein Italischer Dreifusswagen in Olympia, *OIBer* IX, Walter de Gruyter, Berlin, 209-226.

Stoop, M.W., 1970-71. Santuario sul Timpone della Motta I: Bronzi, Francavilla Marittima, *AttiMGrecia* II-12, 37-66.

Stoop, M.W., 1974-76. Francavilla Marittima, B) Acropoli sulla Motta, *AttiMGrecia* 15-17, 107-167.

Tremoleda, J., 2001. Àmfora massaliota, στο A. Nicolau - S. Zimmermann (διευθ. έκδ.), *Aliments sacrés. Pa, vi i oli a la Mediterrània Antiga*, Barcelona, 211-212.

Trias, G., 1967. *Cerámicas griegas de la Península Ibérica*, vol. I-II, The William Bryant Foundation, Valencia.

Vanderpool, E. - Wallace, W.P., 1964. The sixth Century Laws from Eretria, *Hesperia* 33, 381-391.

Van De Wijer, B., 1982. *Iconologisch Onderzoek van het Polyphemusavontuur*, Leuven.

Verdan, S., 2006. Un nouveau navire géométrique à Erétrie, *AntK*, 97-107.

Verger, S., 2003. Des objets gaulois dans les sanctuaires archaïques de Grèce, de Sicile et d'Italie, στο *Comptes-rendus des séances de l'année - Académie des inscriptions et belles-lettres*, 147e année, Nr. 1, 525-573.

Verger, S., 2011. *Les objets métalliques du Sanctuaire de Pérachora et la dynamique des échanges entre Mers Ionienne, Adriatique et Tyrrhénienne à l'époque archaïque*, Pisa, 19-59.

Vokotopoulou, I.P., 1995. Dodone et les villes de la Grande Grèce et de la Sicile, στο *La Magna Grecia e i grandi santuari della Madrepatria*, Atti del trentunesimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 4-8 ottobre 1991, Napoli, 63-90.

Weber, H., 1944. Angriffswaffen, στο E. Kunze - H. Schleif (επιμ.), *OF I*, Walter de Gruyter, Berlin, 146-165.

Weis, A., 1992. *The Hanging Marsyas and its Copies. Roman Innovations in a Hellenistic Sculptural Tradition*, Rome.

Williams, D.J.R., 1988. The Late Archaic Class of Eye-Cups, στο J. Christiansen - T. Melander (επιμ.), *Proceedings of the 3rd Symposium on Ancient Greek and Related Pottery, Copenhagen, August 31 - September 4 1987*, 674-683.

Zagdoun, M.A., 1977. *Fouilles de Delphes IV, Monuments figurés: Sculpture 6, Reliefs*, Paris.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ¹

ΑΔ Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕ Αρχαιολογική Εφημερίς
ΠΑΕ Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας

AION Annali dell'Istituto universitario orientale di Napoli
AJA American Journal of Archaeology
AMUGS Antike Münzen und geschnittene Steine
AnnPisa Annali della Scuola normale superiore di Pisa
AntK Antike Kunst
ABV Beazley, J.D., *Attic Black-Figure Vase Painters*, Oxford 1956
ARV² Beazley, J.D., *Attic Red-Figure Vase Painters*, second edition, Oxford 1963
ASAtene Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente
AttiMGrecia Atti e memorie della Società Magna Grecia
AttiTaranto Atti del Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto
BAPD Beazley Archive Pottery Database
BAR International Series British Archaeological Reports International Series
BCH Bulletin de Correspondance Hellénique, École française d'Athènes
BdA Bollettino d'arte
Beazley Addenda² Carpenter, T.H., *Beazley Addenda. Additional References to ABV, ARV² & Paralipomena*, second edition, Oxford 1989
BiAMA Bibliothèque d'Archéologie Méditerranéenne et Africaine
BSA Annual of the British School at Athens
BSFN Bulletin de la Société Française de Numismatique
BSPF Bulletin de la Société préhistorique française
BT CGI Bibliografia Topografia della Colonizzazione Greca in Italia e nelle isole Tirreniche
CAG Carte archéologique de la Gaule
CAH Cambridge Ancient History
CEG Hansen, P.A. (ed.), *Carmina Epigraphica Graeca Saeculi IV a. Chr.*, Texte und Kommentare 15, Vol. II, nos. 466-901, Walter de Gruyter, Berlin 1989
CIAnt Classical Antiquity
CP Classical Philology
CRAI Comptes rendus des séances de l'Académie des inscriptions et belles-lettres (Paris)
CronCatania Cronache di archeologia e di storia dell'arte, Università di Catania
Dacia Revue d'archéologie et d'histoire ancienne
DialArch Dialoghi di archeologia
EAA Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, Rome 1958-1984
Epigraphica Rivista italiana di epigrafia
EtMass Etudes Massaliètes, Aix-en-Provence, Centre Camille Jullian
FGrHist Jacoby, F., *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin-Leiden 1923-1958

1. Αναφορά γίνεται εδώ σε βραχυγραφίες περιοδικών, σειρών και γενικών εποπτικών έργων

Figlina Documents du Laboratoire de céramologie de Lyon
GCNP Descoedres, J.P. (επιμ.), *Greek Colonists and Native Populations: Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of Emeritus Professor A.D. Trendall*, Oxford 1990
Glotta Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache
Historia Zeitschrift für Alte Geschichte
IG Fraenkel, M., *Inscriptiones graecae*, Berlin 1895–1902
IGBR Mihailov, G., *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, Vols. I–IV, Sofia 1956–1970
JHS Journal of Hellenic Studies
Klarchos Bollettino dell'Associazione amici del Museo nazionale di Reggio Calabria
Kokalos Studi pubblicati dall'Istituto di storia antica dell'Università di Palermo
Liddell & Scott Liddell, H.G. - Scott, R., *A Greek-English Lexicon*, revised and augmented throughout by Sir H. St. Jones, with the assistance of R. McKenzie. With a revised supplement, Oxford 1996
LIMC Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, vols. I–VIII & Supplementum, Zürich-München-Düsseldorf 1981–2009
LGPN Lexicon of Greek Personal Names
MÉFRA Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité
NomKron Nomismatika Kronika
NC Numismatic Chronicle
NSc Notizie degli scavi di antichità
NumAntCl Numismatica e Antichità Classiche
OF Olympische Forschungen
OJA Oxford Journal of Archaeology
OIBer Bericht über die Ausgrabungen in Olympia
Olympia I–V Olympia. Die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung I (1897); II (1892–96); III (1894–97); IV (1890); V (1896)
Paralipomena Beazley, J.D., *Paralipomena. Additions to Attic Black-figure Vase-painters and to Attic Red-figure Vase Painters*, second edition, Oxford 1971
PBF Prähistorische Bronzefunde
Pontica Studii si materiale de istorie, arheologie si muzeografie, Constanta
PUFC Presses Universitaires Franc-Comtoises
RA Revue archéologique
RANarb Revue archéologique de Narbonnaise
RBN Revue belge de numismatique et de sigillographie
RÉG Revue des études grecques
RivStArch Rivista dell'Istituto nazionale d'archeologia e storia dell'arte
RM Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung
RN Revue Numismatique
SAIA Scuola Archeologica Italiana di Atene
SEG Supplementum epigraphicum Graecum
Syll³ Dittenberger, W., *Sylloge inscriptionum graecarum*, vols. I–IV, third edition, Leipzig 1915–1924
TAPS Transactions of the American Philosophical Society

Xenia Semestrale di antichità
ZPE Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik